

Verschijnt
veemaandelijks

februari
1978

MASSA COMMUNICATIE

VI/1

1978

Inhoud nr. 1, jaargang 6, 1978

Drs. J. Bardoel

De crisis in de informatievoorziening via televisie (p. 1)

Dr. O. Wiegman

Het effect van agressieve tv-programma's (p. 17)

Boekbesprekingen (p. 29)

MASSACOMMUNICATIE

wordt uitgegeven door de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

onder redactie van:

prof. dr. E. de Bens (Brussel), dr. E. Diemer (Amsterdam),
prof. dr. G. Fauconnier (Leuven), drs. P. M. Hendriksen (Hilversum)*,
dr. H. van den Heuvel (Voorburg)*, prof. dr. P. Kluyskens (Gent),
prof. dr. G. van Parys (Gent)*, drs. H. J. Smets (Hilversum),
dr. J. G. Stappers (Nijmegen)*, drs. F. Wermer (Utrecht),
drs. J. Wieten (Amsterdam), drs. C. J. van Woerkum (Wageningen).

* leden werkredactie

sekretariaat:

A. D. Reijnders,
postbus 258, 6500 AG Nijmegen, tel. 080-512372

administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv
Bredaseweg 61 Tilburg, tel. 013-423036, giro 1085553
Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te
richten aan dit adres

abonnementen:

gewoon abonnement	: f 36,50 (Bfrs. 515)
buitenland	: f 51,—
studentenabonnement	: f 22,50 (Bfrs. 315)
los nummer	: f 7,50 (Bfrs. 110)

advertenties:

Over advertenties neme men contact op met het sekretariaat
prijzen: 1/1 pag.: f 250,—; 1/2 pag. f 135,—; drukspiegel $10^{3/4} \times 18^{3/4}$ cm.
korting bij herhaalde plaatsing

DE KRISIS IN DE INFORMATIEVOORZIENING VIA TELEVISIE

BIBLIOTHEEK 1.E
FAC. SOCIALE W.
Van Evensla. 2
3000 LEUVEN

I. INLEIDING

6106

Informatievoorziening is een belangrijke maatschappelijke taak van de televisie. Informatie-overdracht via andere media is even wezenlijk, maar het unieke van televisie is dat dit medium, meer dan alle andere, gelijkelijk alle bevolkingslagen bereikt. ¹⁾ Terecht is daarom de informatievoorziening via TV altijd voorwerp van kritiek geweest, zowel van wetenschappelijke kant als van geïnteresseerde kijkers.

Voor de laatste jaren bestaat in ons land bij velen de indruk dat de informatieve taak van televisie gaandeweg inschriep tot ten koste van de amusementsfunctie. Deze ontwikkeling, een gevolg van de toegenomen slag om de kijkersgunst, is bekend geworden als de 'verrossing' van het omroepbestel. ²⁾

Dit soort tendenzen kan echter niet, zoals velen veronderstellen, worden geïllustreerd met cijfers die aanzienlijke verschuivingen laten zien tussen de hoeveelheid tijd, die aan informatieve en verstrooiende programma's besteed wordt. ³⁾

Waarschijnlijk zijn deze veronderstellingen over veranderingen in het aanbod eerder tekenen van ontevredenheid met de kwaliteit van verschillende programmatypen dan klachten over de kwantiteit ervan. Bijvoorbeeld omdat steeds meer informatieve programma's een kwasi-verstrooiend karakter krijgen of omdat de verhouding tussen de hoeveelheid aangekocht drama en producties van eigen bodem blijvend ongunstig is. ⁴⁾

Dit artikel beperkt zich tot de kritiek die de laatste jaren geleverd is op de kwaliteit van de reguliere informatie-overdracht via televisie door middel van journaal en aktualiteitenrubrieken. Daarbij hebben we vooral veel steun aan de discussies die daarover sinds het begin van de zeventiger jaren in de Bondsrepubliek gevoerd zijn. ⁵⁾ Aan het eind formuleer ik enkele gevolgtrekkingen die tegemoetkomen aan de geuite kritiek.

II. OBJEKTIVITEIT EN JOURNALISTIEKE WERKWIJZE

1. HET OBJEKTIVITEITSKRITERIUM

Het onderscheid dat in diverse landen gemaakt wordt tussen journaal en aktualiteitenrubrieken is een uitvloeisel van het aloude gebod: eerst de feiten, dan het commentaar. Het eerste programmatype levert de informatie sec, het tweede zorgt voor commentaar en opiniëring.

Dit onderscheid is de zoveelste uitwerking van het voornaamste journalistieke criterium: de eis tot zogenaamde objectiviteit. De rechtvaardiging achter dit 'the facts are sacred, comment is free'-beginsel is dat op deze manier alle stromingen en belangen optimaal in de media aan bod komen. En de ontvanger kan zo

het beste zijn eigen mening vormen.

Het heilig streven van de journalistiek wordt al jaren zo onder vuur genomen dat weinigen nog zonder meer de term 'objectiviteit' in de mond durven nemen. Wat afgezwakte uitdrukkingen met soortgelijke strekking zijn ervoor in de plaats gekomen: 'hoor en wederhoor', 'onpartijdigheid', 'evenwichtigheid', 'afstandelijkheid'.

- HERKOMST -

De herkomst van het objectiviteitskriterium is in ieder geval minder verheven dan men zou denken. James Carey ⁶⁾ beschrijft hoe de Amerikaanse journalistiek met de industrialisatie van het perswezen een 'objectieve' schrijfrant ontwikkelt. De uitvinding van nieuwe druktechnieken vergrootte de produktiekapaciteit, terwijl ook de vraag toenam als gevolg van de alfabetisering van grotere bevolkingsgroepen.

De achtergrond van deze vorm van verslaggeving is dus vooral kommerciëel: als de pers een groter, gedifferentiërder publiek gaat bestrijken, wordt het zaak deze publieksgroepen niet tegen de haren in de strijken met een berichtgeving die al te openlijk voor een omschreven élite partij kiest.

Hetzelfde speelt op het nivo van de persburo's. Als die tijdens de vorige eeuw kranten van uiteenlopende politieke kleur als klant gaan krijgen, dienen ze zich ook tot de blote, objectieve feiten te beperken. ⁷⁾

"Deze van oorsprong kommerciële wijze van verslaggeving", aldus Carey, "werd na verloop van tijd gerationaliseerd middels het adagium van de professionele competentie en de ideologie van de professionele verantwoordelijkheid. Dit alles gebaseerd op de dubieuze veronderstelling dat de hoogste graad van vakmanschap te bereiken viel als de verslaggever aan zijn publiek alle kanten van een zaak (alhoewel dat er doorgaans maar twee schijnen te zijn) liet zien, de "feiten" gaf en de lezer in staat stelde zelf te beslissen wat deze feiten voorstelden". ⁸⁾

- TOEPASSING -

Deze 'objectieve' berichtgeving die de 'feiten' losweekte uit hun maatschappelijke samenhang vervult in de praktijk naast een kommerciële ook een ideologische functie. De toepassing van objectiviteit als maatstaf betekende vaak - met een beroep op het 'algemeen belang' - een ondersteuning van de heersende politieke consensus waarin de bestaande maatschappelijke verhoudingen als onveranderbaar worden voorgesteld. Konservatieve en/of kommerciële media die het liefst alles bij het oude laten, hebben dit criterium vaak gebruikt tegenover media met geprononceerde maatschappelijke pretenties. De 'objectieve' journalistiek is menigmaal ten voorbeeld gehouden aan de socialistische of arbeiderspers, die hierdoor op weinig prestige konden rekenen. In zo'n klimaat was het ook makkelijker om, zoals in Duitsland in 1878 gebeurd is, de socialistische pers het zwijgen op te leggen. Ook in Nederland kon en kan deze journalistieke norm als verwijt dienen naar media die - vanuit een verzuilde achtergrond of een maatschappelijke positiekeuze - zich te sterk profileren.

Ralph Milliband constateert ook internationaal een grote mate van selectiviteit in het gebruik van het objectiviteitskriterium. In landen als de Verenigde Staten, Engeland en West-Duitsland, zo stelt hij, doet de pretentie van onpartijdigheid en objectiviteit door radio en TV nog opgeld, omdat daar alle grote politieke partijen deel uitmaken van dezelfde globale politieke consensus. Maar in landen als Frankrijk en Italië, waar grote kommunistische partijen bestaan, is het denkbeeld van politieke onpartijdigheid door de omroep moeilijker vol te houden.

"In de laatstgenoemde landen worden radio en televisie meer direkt betrokken in de politieke strijd en ze zijn daar feitelijk instrumenten van de regeringspartijen die gebruikt worden tegen de oppositie, zonder die onzin van "gelijke tijdstoemeting" of al die liberale luxe die door de politieke situatie inadekwaat gemaakt wordt". 9)

De pretentie van politieke onafhankelijkheid van de omroep in landen van Noord-Amerika en Noordwest-Europa verhindert overigens niet - aldus nog steeds Milliband - dat de relatief kleine partijen die de globale consensus attakeren vrijwel uit de ether geweerd worden. Uit het nederlandse rapport 'Politiek op de buis' ¹⁰⁾ blijkt dat van de totale aandacht voor de politieke partijen op onze radio en TV de CPN 0,9% scoort, terwijl de PPR (die in 1976 evenveel kamerzetels had) 11,8% van de totale aandacht voor politieke partijen krijgt. Van de tijdsruimte die aan de diverse partijen besteed werd, mocht de CHU in 95%, de PPR in 82% en de CPN in 15% (indertijd allemaal met 7 kamerzetels) van de gevallen zelf aan het woord komen. Deze gegevens ondersteunen Millibands' stelling dat de 'globale consensus attakerende' partijen minder vaak en minder rechtstreeks aan bod komen dan 'potentieel gouvernementele' partijen, ook wanneer die van vergelijkbare omvang zijn.

2. DE JOURNALISTIEKE PRAKTIJK

Mogen herkomst en hantering van de objectiviteitseis twijfels oproepen, de houdbaarheid van dit criterium staat - gezien de enorme selectiemechanismen die zijn ingebouwd in de vergaring en verwerking van journalistieke informatie - nog meer ter discussie.

- NIEUWSGARING -

Ten aanzien van de nieuwsgaring is vooral de rol van de persburo's, nationaal en internationaal, wezenlijk. Voor de nieuwsvoorziening vanuit het buitenland is de nederlandse televisie, bij gebrek aan een eigen uitgebreid korrespondentennet, grotendeels aangewezen op de - meest commerciële - internationale persburo's: AP, UPI, Reuter, AFP, TASS en DPA. Voor het beeldmateriaal zorgen VISNEWS, UPITIN, CBS-News en de uitwisseling via het Eurovisienet.

Naar de 'informatiestroom' in de wereld is de laatste vijftig jaar, met name in UNESCO-verband, het nodige onderzoek verricht en de resultaten laten aan duidelijkheid niet te wensen over. ¹¹⁾

"Is het misschien meer dan toeval", zo vraagt Schramm zich in 1964 nog voor-

zichtig af, "dat de vier landen die de nieuwsstroom domineren ook de thuislanden zijn van de vijf wereldpersburo's. Associated Press en United Press International zijn Amerikaanse agentschappen; Reuter is Brits; Agence France Presse is Frans en TASS is van Russische origine".¹²⁾

Aan deze grote vier kan intussen ook het westduitse persburo Deutsche Presse Agentur (DPA) worden toegevoegd, dat vooral in de loop van de zestiger jaren belangrijker is geworden.

Tapio Varis geeft in zijn recente analyse over het internationale verkeer van televisieprogramma's aan dat in de communicatiestroom in de wereld voor informatie zowel als voor entertainment in hoge mate sprake is van 'eenrichtingsverkeer'.¹³⁾ In zijn nieuwste studie over de rol van de transnationale ondernemingen in de communicatie-industrie kenschetst hij de nieuwsfilmvoorziening in de wereld als een "monopolistische situatie".¹⁴⁾

"Internationaal nieuws", konkludeert Hamelink, "is de productie en distributie van een handelswaar binnen een economisch systeem dat gebaseerd is op de principes van markt en vrije handel. Dit systeem suggereert dat alle deelnemers gelijke kansen en gelijke macht hebben, maar in feite legitimeert het de belangen van de sterksten. Ideologisch vindt deze legitimatie haar uitdrukking in de doktrines van vrije handel en vrijheid van informatie".¹⁵⁾ Met andere woorden: de informatievoorziening in de wereld kent dezelfde overheersings- en ondergeschiktheidsrelaties als de wereldeconomie. Dat ook de benadering en de inhoud van het nieuws door de meeste persburo's - en daarmee vaak noodgedwongen ook van hun afnemers - toegesneden is op de westerse belangen, hebben diverse analyses m.b.t. de berichtgeving over onder meer de Vietnamoorlog, het konflikt in Angola en de machtsovername in Chili wel aangetoond.

- JOURNALISTIEKE WERKWIJZE -

Met name ten aanzien van de binnenlandse informatievoorziening is de afhankelijkheid van de persburo's minder groot. Daar hebben de redakties van journaal en aktualiteitenrubrieken, door grotere aantallen eigen korrespondenten en de reëlere mogelijkheid om 'on the spot' reportages te maken, het selectieproces veel meer in eigen hand.

Maar ook als de journalist rechtstreeks zijn bronnen kan raadplegen, is de manier waarop hij zijn informatie vergaart en opdiend doorgaans een weerspiegeling van gegroeide journalistieke maatstaven.

De presentatie van televisie-informatie in journaal en aktualiteitenrubrieken volgens een vast patroon met een veelheid en verscheidenheid aan onderwerpen, lijkt afgekeken van de oude commerciële bioscoopjournaals.¹⁶⁾ Daarin was afwisseling en ontspanning natuurlijk wezenlijker dan informatieoverdracht. Het "georganiseerde tijdgebrek" dat kenmerkend is voor deze programmaformules, typeert ook de werkwijze van de journalisten die erbij betrokken zijn.¹⁷⁾ Nieuwheid en aktualiteit van de informatie scoren daarin hoger dan grondigheid en samenhang. Aan het uitdiepen of wat langer stilstaan bij bepaalde thema's komt de journalist niet toe, zijn belangstelling is noodzakelijkerwijs wisselend en tijdelijk van aard. Hij registreert zo alleen de topjes van het maatschappelijk gebeuren.

Ed van Westerloo, eindredakteur van het N.O.S.-journaal, zei hierover:

"Er zijn (in Nederland - jb) zelfs op zeer wezenlijke gebieden van het maatschappelijk leven nauwelijks journalistieke specialisten. Neem bijvoorbeeld het terrein van het onderwijs. Ik geloof dat er in Nederland vier of vijf journalisten zijn die zich echt met het onderwijs bezighouden. Bij de nederlandse televisie is géén onderwijsjournalist. Dat is dus een braakliggend terrein en datzelfde geldt voor de gezondheidszorg, voor het milieu, zo kan je nog tal van andere terreinen in het binnenland opnoemen waar we af en toe wat berichtjes over verspreiden zonder te weten wat zich in die sectoren écht afspeelt, onder de oppervlakte".¹⁸⁾

De eis aktueel te zijn, brengt in de praktijk de noodzaak met zich mee genoeg en te nemen met uiterlijkheden.

- DWANG TOT SUBJEKTIVITEIT -

Televisie-informatie blijft niet alleen in overdrachtelijke zin maar ook in de meest letterlijke betekenis bij uiterlijkheden staan; het oog van de kamera reikt eenvoudig niet verder. Dit gegeven levert het zoveelste selektiemechanisme op ten aanzien van de beschikbare informatie: wat is visualiseerbaar en wat niet? En ook als men iets kan visualiseren, dan zijn in de filmproductie - afhankelijk van de positie en de kamera-instelling die gekozen wordt - evenzovele keuzemomenten opgenomen. Hetzelfde geldt voor de montage. Het medium film wekt, aldus Bernward Wember, zoals geen ander hoop op objectiviteit, omdat de kamera uitsluitend koel-mechanisch registreert, terwijl het produktieproces (de opnames en de montage) juist tot subjektiviteit dwingt.¹⁹⁾

Bij wijze van afsluiting van deze paragraaf kan ik me wel aansluiten bij de opmerkingen van Hendrix ten aanzien van het objectiviteitsstreven: "De zender moet noodzakelijkerwijs keuzes maken m.b.t. de selektie van gebeurtenissen, het medium, inhoud en vorm van boodschappen en de ontvanger. De ontvanger heeft daardoor altijd te maken met een door de zender bewust of onbewust "gesubjektiveerde werkelijkheid". Het hanteren van het "objectiviteitsbegrip" als rechtvaardiging voor gebrachte informatie kan dit versluieren. Selektie- en waarderingskriteria worden meestal niet aangegeven.

"Objectief" mag niet meer betekenen dan een grote betrouwbaarheid m.b.t. verifikatie. Kommentaren en achtergrondinformatie zijn niet noodzakelijk subjektiever dan aktuele 'feiten'. Zowel m.b.t. het waarnemen van feiten als m.b.t. het geven van kommentaar is de mens in zijn perceptief-kognitieve kwaliteiten tegelijkertijd interpreterend en evaluerend bezig".²⁰⁾

III. TELEVISIE-INFORMATIE EN PUBLIEK

We zien dat de produktie van televisie-informatie voortdurend keuzes impliceert die doorgaans worden opgelost via standaardformules die langzaam aan onderdeel zijn geworden van de journalistieke professie.

Het journaal en de aktualiteitenrubrieken die dagelijks over het scherm rollen, zijn naar vorm en inhoud het zichtbare eindresultaat van dit keuzeproces. Of de huidige vorm en inhoud van deze informatierubrieken wel het meest adequaat zijn naar het publiek toe, is de laatste jaren regelmatig openlijk in twijfel getrokken. We lopen de voornaamste kritiekpunten na.

1. VORMASPEKTEN

Bezien we eerst de vorm waarin de informatievoorziening via TV plaatsvindt; hierbij moet gedacht worden aan presentatie en taalgebruik.

- PRESENTATIE -

Ten aanzien van de presentatie is vooral de 'geritualiseerde vorm' van met name de journaalrubrieken op de korrel genomen: het strakke, afgepaste keurslijf; de veelheid aan onderwerpen die in een korte, op de minuut vastgelegde tijdsspanne wordt afgedaan; de formele, neutraal voorkomende presentator.

Deze presentatie geeft, volgens critici, de suggestie van precisie, onpartijdigheid en zelfs autoriteit. ²¹⁾ De kijker krijgt zo de indruk dat een kant en klare werkelijkheid wordt voorgezet.

De 'geloofwaardigheid' van televisie blijkt steeds weer die van andere massamedia te overtreffen. ²²⁾

Deze suggestie van werkelijkheidsgetrouwheid die door deze informatiewijze gewekt wordt, krijgt nog meer kracht door het visuele element, het TV-beeld: "beelden kunnen immers niet liegen".

Dahlmüller c.s. zijn van mening: "De alomtegenwoordigheid van televisie (. . .) en de gelijktijdige weergave van gebeurtenissen maakt het de kijker mogelijk de werkelijkheid in een 'nieuwe' dimensie te zien. Hoe ondoorzichtig en gekompliceerd de realiteit ook zijn mag, de televisie moet deze onvervalst, niet gemanipuleerd, als uit de eerste hand grijpbaar en begrijpbaar opdienen". ²³⁾

Dit idee van televisie als betrouwbaar venster op de werkelijkheid, door Knilli eens de 'Augenzeugeneideologie' genoemd, vindt nog verdere versterking in het feit dat de programmaproductie letterlijk en figuurlijk "buiten beeld" blijft.

"De televisie komt de kijker op de eerste plaats als beeldscherm over. Op dit scherm is echter het historische proces van de TV-productie niet te zien. Het ontstaan van informatie en uitzendingen, het kenmerkende van de televisie als een aan het management ondergeschikt productieproces, is op de buis in een punt van suggestieve directheid samengetrokken. Geen ander medium draagt zo duidelijk met de schijn van de directheid tegelijkertijd de schijn van de volledigheid over en kan de kijker in plaats van bewustzijn van het eigenlijke productieproces louter het resultaat op het scherm laten zien". ²⁴⁾

En omdat het publiek nooit wordt voorbereid op het realiteitsgehalte van televisie, noch binnen het gezin, noch tijdens de schoolopleiding, terwijl het ook geen zicht heeft op het productieproces van televisieprogramma's blijft het te veel geloven in de waarheid en objectiviteit van TV-beelden.

De volgende vraag is die naar het taalgebruik en daarmee naar de begrijpelijkheid van informatierubrieken.

De resultaten van Pricks onderzoek naar de begrijpelijkheid van radio-actualiteitenrubrieken ²⁵⁾ zijn zo langzamerhand wijd en zijd bekend; dit soort uitzendingen sluit - zowel kwa taalgebruik als in de voor een goed begrip noodzakelijke achtergrondkennis - niet aan bij de gemiddelde luisteraar.

"Slechts een enkeling slaagt erin het mozaiek van nieuwsfeiten dusdanig te structureren dat een totaalbeeld duidelijk wordt". ²⁶⁾ Belangrijke factoren voor de mate waarin actualiteitenitems worden begrepen, blijken schoolopleiding en aanwezige interesse voor het onderwerp. Naast vele andere onderzoekers wijst bijvoorbeeld Albrecht op het feit, dat sociale herkomst en schoolopleiding belangrijk zijn voor het al dan niet oppakken van informatie. ²⁷⁾

Nordenstreng ²⁸⁾ waarschuwt dat de begrijpelijkheid van nieuwsuitzendingen niet alleen een taalkundige kwestie is, een zaak van wel of geen moeilijke woorden: "Men moet niet vergeten dat de eenvoud van een idee - b.v. een nieuwsitem - niet hetzelfde is als de eenvoud van de taal waarin het wordt beschreven".

"Waarschijnlijk nog wezenlijker dan de argumentatie met linguïstische bijzonderheden", aldus Albrecht, "is de verwijzing naar de verschillende maatschappelijke oriëntatie van medium en publiek. Inzoverre dat tot de lagere sociale klassen behoort, heeft het een andere ervaringshorizon, een andere betrekking tot de realiteit, een andere maatschappelijke grondhouding, een ander maatschappijbeeld en ook een andere verhouding ten opzichte van informatie (. . .). Het (duitse) Journaal gaat niet in op deze wezenlijk andere oriëntatie en verhindert alleen al daardoor de deelname van de onderste maatschappelijke lagen aan de sociale communicatie". ²⁹⁾

Zijn konklusie is duidelijk maar weinig hoopgevend; "Het Journaal wordt door de middenklasse voor de middenklasse gemaakt. De lagere maatschappelijke regionen zijn alleen al door het taalgebruik gehandikapt. Dat de uitzending "voor iedereen" bestemd is, is een bewering die in het gunstigste geval de naïviteit van de televisiemaker verbergt. Dat weerspreekt overigens niet dat het journaal ook bij de lagere sociale klassen een van de meest populaire uitzendingen is. Dit feit geeft alleen aan dat de middenklasse haar manier van communiceren zo'n stevige positie bezorgd heeft, dat ook degenen die deze niet kunnen volgen zich geen andere kunnen voorstellen". ³⁰⁾ Taalgebruik is dus hoogstens een symptoom, maar niet de kwaal zelf.

De onderzoeken die tot nu toe de revue passeerden, gebruikten als indicatie voor de begrijpelijkheid van informatie vooral het woordgebruik (b.v. Prick) en de taalstructuur (b.v. Albrecht). Maar televisie biedt, naast gesproken woord, ook beeld.

Ook over de beeldinformatie bij actualiteitenuitzendingen is vaak nogal snerend geschreven. Een voorbeeld: "Wat laat het beeld zien. Het toont ons dat vier

tweebenige heren zonder moeilijkheden uit vier auto's stappen en naar een huis toelopen waarin een van hen woont, zoals de kommentator ons meedeelt. De heren zelf hoeft de kijker niet meer te identificeren, omdat we ze al anderhalve week op dezelfde energieke manier naar auto- of huisdeuren zien toelopen, bijvoorbeeld de tiende, de elfde en de twaalfde augustus".³¹⁾ Pauka typeert deze vaak plichtmatige poging om nieuwsitems van beeldmateriaal te voorzien als 'beeldengymnastiek'.³²⁾

Wember heeft aangetoond dat dit - zoals we zagen lang niet altijd toepasselijke - visuele materiaal de aandacht kan afleiden van de informatie die in het commentaar vervat zit, met name wanneer beeld en commentaar elkaar niet ondersteunen. Hij hanteert de vergelijking met een schaar: hoe verder beeld en tekst van elkaar afwijken, des te verder gaat de schaar open; des te meer wordt bij de kijker de parallelliteit van zien en horen doorbroken. In zo'n geval moet de kijker kiezen voor het een of het ander - voor horen of zien - en dan wint doorgaans de beeldinformatie.

Afwisselende beelden gekombineerd met een commentaar van een hoge abstraktiegraad brengen de begrijpelijkheid van de informatie zeer beduidend terug, zo toont hij met enkele publiekstests aan.³³⁾

2. INHOUDELIJKE KENMERKEN

De opmerkingen over presentatie, taalgebruik en beeldkeuze in aktualiteiten-uitzendingen leggen de nadruk op het overdrachtsaspect van informatie en minder op de inhoud zelf van informatieve programma's. De werkelijkheid zoals die door journaal en aktualiteitenrubrieken gepresenteerd wordt, heeft vooral aandacht gekregen van kritische mediatheoretici. Maar de laatste jaren ontdekken ook onderzoekers dat themakeuze en inhoud van informatie programma's bepalender zijn voor het overkomen ervan dan de verpakking.³⁴⁾

- OPPERVLAKKIGHEID -

"Een schervenwereld", luidt Enzensbergers globale diagnose van de inhoud van het bioscoopjournaal; maar ook de TV-informatierubrieken geven vooral 'feiten' zonder veel achtergrond, waartussen weinig samenhang te ontdekken is: "... het weergeven van een aantal gebeurtenissen, alsof die autonoom, op zich zelf staand zijn, heeft tot gevolg dat het beeld van de werkelijkheid vertekend wordt.

Die oppervlakkige feiten, die door de gevestigde pers als 'feiten' worden erkend, worden uit hun maatschappelijke kontekst (waarin 'feiten' nu eenmaal geen 'feiten' meer zijn, maar interpretaties) gehaald, worden daardoor min of meer autonoom en bepalen zo het vertekend beeld van de werkelijkheid. Een paleis kun je zien branden, maar kapitaalsbelangen achter een fascistisch generaals-optreden: dat is interpreteren". Aldus "Brand in Chili", een persanalyse van de berichtgeving over de coup in Chili.³⁵⁾

– TOPGERICHTHEID –

Kritiek geldt ook de feitenselektie die gemaakt wordt.

We zagen al dat de journalist door het aktualiteitskriterium en zijn vluchtige werkwijze vaak alleen de toppen van het nieuws bestrijkt. Dit hete nieuws wordt (mede door de maatstaven voor wat 'nieuws' is) meestal ook gemaakt door 'toppen', d.w.z. door prominenten uit politiek en economie. Onderzoeken geven dan ook konsekwent een oververtegenwoordiging aan van autoriteiten in nieuwsuitzendingen.³⁶⁾ Daarbij komen vooral regeringsvertegenwoordigers, door het enorme apparaat dat tot hun beschikking staat, er goed af.

Parallel daaraan is er nauwelijks ruimte in de media voor wat zich op veel breder nivo, bijvoorbeeld in de arbeidswereld, afspeelt.

Günther Wallraff, een journalist die hierop een duidelijke uitzondering is, konstateert: "Het gewone en vanzelfsprekende is taboe voor publieke discussie".³⁷⁾

– ONAANVECHTBAARHEID –

De grote aandacht voor de top met verwaarlozing van de lagere nivo's van het maatschappelijk gebeuren mag vanuit journalistieke criteria vanzelfsprekend lijken, het is de vraag of deze informatie kwa begripelijkheid en bruikbaarheid voor grote publieksgroepen het meest geschikt is. Zulke 'establishment-shows'³⁸⁾ beschouwen het publiek eerder als toeschouwer dan als participant.³⁹⁾

Kabel bestempelt deze aanpak, waarin b.v. ook de buitenlandse politiek grote prioriteit wordt toegekend, als een oude opvatting van politiek, die de betrokkenheid van het kijkerspubliek niet stimuleert.

"Het belang van het wereldnieuws, de prioriteit die het krijgt in het nieuwsblok, de onaanvechtbaarheid die het uitstraalt, presenteren een beeld van de politiek, dat noch strookt met de politieke werkelijkheid, noch met de moderne opvatting van politiek in de politikologie en de politieke vorming."⁴⁰⁾

De presentatie, de strakke vorm en de vaart waarin de nieuwsfeiten gebracht worden, versterken - zoals we zagen - het beeld van juistheid en onaantastbaarheid; het maatschappelijk gebeuren verschijnt als een natuurlijk proces.

– STEREOTYPERING –

De gelijkblijvende verpakking in informatierubrieken zorgt ervoor, dat nieuwe gebeurtenissen steeds tot oude, stereotype kaders herleid kunnen worden.⁴¹⁾

Als we weer een stoet ministers of demonstranten aan onze ogen zien voorbijtrekken, verliest dit 'nieuws' onmiddellijk zijn nieuwigheid, omdat we dit zelfde beeld al zo vaak zagen. Dit in tegenstelling tot amusementsuitzendingen waarin voortdurend dezelfde inhoud in steeds weer andere verpakkingen gepresenteerd wordt (b.v. Toppop).

De inhoud van informatierubrieken hangt, zoals we zagen, sterk af van de visualiseerbaarheid van de nieuwsitems. Als het gaat om feitelijke mededelingen valt er nog wel een mouw aan te passen via de gesignaleerde 'beeldengymnastiek'.

"Ernstiger wordt het als de televisie zich bezig probeert te houden met zulke moeilijk grijpbare dingen als ideeën, ontwikkelingen, belangentegenstellingen, kortom met zaken waarvan alleen sommige verschijnselen zichtbare vormen hebben. De standaardoplossing die de TV voor dit probleem heeft, is dat de abstraktie vervangen wordt door de mens". 42)

– PERSONALISERING –

De 'personalisering' 43) van televisie-informatie heeft ook inhoudelijke consequenties. Niet langer het moeilijke, abstrakte onderwerp staat centraal, maar de TV-personality zelf. De kijker wordt aldus in staat gesteld politieke informatie te herleiden tot een algemeen-menselijk nivo.

"Aangezien de sociaal-ekonomische oorzaken die aan het onderwerp ten grondslag liggen, niet geanalyseerd kunnen worden, maar in de plaats daarvan voortdurend personen hun mening ten beste geven, wordt de kijker in staat gesteld komplekse probleemvelden te konsumeren op het nivo van het "mense-lijke". Politieke informatie wordt gereduceerd tot het schijnbaar meest bekende, namelijk het "menselijke". 44)

Het publiek zal daardoor minder makkelijk een mening vormen op grond van de aangedragen argumentatie, maar eerder op grond van de vraag of de persoon in kwestie sympathiek of geloofwaardig overkomt. "Politici worden meer naar hun persoon dan naar hun daden in het licht van de machtsstructuren en naar de betekenis van die daden voor die structuren beoordeeld". 45)

Horst Holzer waarschuwt tenslotte: "Met behulp van de personaliseringstechniek wordt het publiek systematisch bijgebracht niet naar voorwaarden van het maatschappelijk systeem waarin men leeft en werkt te vragen, maar alleen naar de voor- en nadelen van personen . . .". 46)

3. INFORMATIE EN PUBLIEK

Als alle sombere konklusies die op de voorgaande pagina's aan ons voorbijgetrokken zijn, juist zijn - zo kan men zich afvragen - waarom zijn dit soort informatieve uitzendingen toch nog zo populair?

Het is aannemelijk dat grote publieksgroepen het journaal en, in mindere mate, aktualiteitenrubrieken vaak niet bewust als informatiebron hanteren.

Ernaar kijken wordt meer een gewoonte, een ritueel. 47) Het journaal is zo een gezinsgebeuren, een opstapje voor een avondje TV-kijken. De aktualiteitenrubrieken ontleen hun kijkers grotendeels aan de uitzendingen die eraan voorafgaan, van mensen die blijven kijken. 48)

Sommige aktualiteitenprogramma's hebben zich tot een magazine-formule gewend waarin snelheid, actie, afwisseling en 'human interest' belangrijker zijn dan informatie-overdracht. Het onderscheid naar TV-series en amusementsprogramma's wordt daarmee steeds vloeiender.

Maar we mogen niet veronderstellen dat het louter gewoonte of verveling is die het kijkerspubliek aan informatieve uitzendingen bindt.

De wens om geïnformeerd te worden vormt voor het kijkend publiek nog steeds een belangrijk verwachtingspatroon ten aanzien van televisie. 49) De onmacht

die men ervaart om aan deze reële behoefte op een adequate manier tegemoet te komen, heeft tot nadenken gestemd, zowel in de kring van programmamakers als van mediawetenschappers. Kritiek is tot nu toe - zoals we zagen - vooral geleverd op de informatie-overdracht, oplossingen zijn gezocht in de richting van andere vormen om de dagelijkse portie informatie over te brengen. De inhoud van deze informatie bleef daarbij veelal buiten schot; alleen enkele kritische mediawetenschappers hebben daarop hun commentaar geleverd.

- 'KENNISKLOOF' -

Voorhanden onderzoeksresultaten geven aan dat aan de overdracht van informatie het nodige schort. Moeilijk taalgebruik, complexe taalstructuren en (bij visuele media) de disparalleliteit van beeld en commentaar minimaliseren vaak de hoeveelheid effectief overgedragen informatie.

Omdat deze barrières in sterkere mate gelden naargelang mensen minder opleiding genoten hebben, is als konsept van de bovengenoemde problemen de zg. kenniskloof-hypothese geformuleerd: de kennisarmen worden steeds armer, de rijken steeds rijker.⁵⁰⁾

Dit konsept heeft als nadeel dat kennis en informatie te veel als waarden op zich beschouwd worden; mensen worden als kennisvaten beschouwd en beoordeeld naar de mate waarin ze allerlei feitenkennis weten te reproduceren. Kennis is echter vooral ook een maatschappelijk gegeven dat zijn belang ontleent aan de mogelijkheden die het biedt om ervan gebruik te maken in het sociale handelen. Dan is niet de hoeveelheid kennis op zich wezenlijk, maar de bruikbaarheid ervan in de eigen leefsituatie; mensen prefereren informatie waaraan ze wat hebben voor hun eigen maatschappelijk functioneren. Dat ongeschoolden en laagbetaalden relatief meer belangstelling hebben in sportverslaggeving en minder voor parlementaire informatie dan hooggeschoolden en goedbetaalden is niet een wezenstrek van de betreffende mensen maar een reactie op hun eigen dagelijkse situatie, waarin ze zich machteloos voelen ten opzichte van het grote politieke gebeuren.

- 'KLASSEKLOOF' -

De ongelijke verdeling van kennis is geen geïsoleerd feit, maar loopt parallel aan andere maatschappelijke ongelijkheden zoals die naar zeggenschap of inkomen. 'Informatie' is geen algemene categorie die zijn nut aan zichzelf ontleent, maar de betekenis van onderscheiden media-inhouden hangt af van hun hanterbaarheid binnen de leefsituatie en ervaringswereld van diverse publieks-groepen. Omdat de leefsfeer van verschillende bevolkingsgroepen uiteenloopt, variëren ook hun informatiebehoeften.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat mediawetenschappers die op zoek gingen naar de bepalende factoren voor het voorkomen van informatie ontdekten dat niet zozeer de overdrachtswijze, de vorm doorslaggevend was, maar veeleer de inhoud, het aangesneden thema. "Vooral van het onderwerp van een nieuwsitem - dat de kijker interesseert, hem raakt of niet - hangt het af wat en hoeveel hij zich herinnert".⁵¹⁾

De kardinale vraag is niet of de media hun informatie goed aankleden of verpakken maar *welke* informatie ze aanbieden.

In dit kader zijn de opmerkingen over de afstand tussen de wereld van de media en die van grote publieksgroepen behartenswaardig. Albrecht spreekt over een verschillende maatschappelijke oriëntatie van medium en publiek. Manschot⁵²⁾ merkt op dat de werkelijkheid van grote delen van het publiek, zoals de arbeids-situatie, mijlenver afstaat van die van de grote politiek, de manoeuvres in Den Haag, Brussel en Washington waarop de media zich concentreren. Hij suggereert het begrip 'kenniskloof' te vervangen door de 'klassekloof', waarbij de media zich in de praktijk scharen aan de kant van degenen die aan de goede kant zitten van de scheiding tussen inkomen, macht en kennis.

- BRUIKBARE INFORMATIE -

Deze 'topgerichtheid' van de media is natuurlijk niet het gevolg van kwade trouw bij journalisten maar het resultaat van gegroeide journalistieke informatiewijzen. 'Vrije informatievoorziening' en 'objectiviteit' vormen nog altijd - hoewel steeds meer weggestopt achter wolken van verhuilend taalgebruik - de rechtvaardiging voor deze werkmethodes. De laatste jaren wordt vooral vanuit derde wereldlanden aangevoerd dat de 'free flow of information' niet meer is dan de legitimatie van het recht van de sterkste (i.c. de westerse persburo's).

We zagen in dit artikel ook de commerciële achtergrond van de objectiviteits eis. De toepassing van dit criterium verhindert even vaak een maatschappelijk verantwoorde informatievoorziening als dat het deze bevordert. Het "facts are sacred" registreert nauwkeurig het bestaande, terwijl het aangeven van achtergronden en samenhangen weggedrukt wordt in de kommentaarpositie. Het bombardement van losstaande feiten moet de illussie wekken dat het nieuws ongefilterd het publiek bereikt. Maar de praktijk is dat dit publiek allang het hoofd heeft afgewend, omdat het door de bomen het bos niet meer ziet.

De kwestie is of we informatie willen blijven verstaan als een losse feitenstroom met het publiek als passieve konsument of dat we kiezen voor een berichtgeving die zich richt op de bruikbaarheid van het gebodene voor publieksgroepen zodat de consequenties van 'de grote politiek' voor hun eigen situatie inzichtelijk worden. Daarvoor moet de nieuwsselectie minder gebeuren aan de hand van 'objectieve' journalistieke criteria en meer vanuit de informatieve behoeftes van de mensen die men wil bereiken. De thematiek van de berichtgeving moet dan nauwer aansluiten bij de ervaringshorizon van de betreffende groep en ook presentatie en woordgebruik dienen daarop te zijn afgestemd. Hoe concreter en meer nabij de onderwerpen, des te groter zijn de kansen op effectief gebruik voor de ontvangers.

- ALTERNATIEVEN -

De meeste doelstellingen en de gewenste doelgroepen bereikt men niet via een geïsoleerde uitzending; dat vraagt eigenlijk om een geïntegreerd informatiebeleid. Daarin kunnen niet alleen verschillende programmakategorieën samenwerken, maar zo mogelijk ook meerdere media (b.v. TV en radio). Nazorgaktivi-

teiten - van het uitbrengen van begeleidende boekjes tot het organiseren van begeleidingsgroepen - moeten bevorderen dat de uitzendingen niet doodlopen op de alledaagse ontvangstsituatie van televisie (het pa. pils en pinda-syndroom).

Een actief-kritische houding ten opzichte van het media-aanbod vergt ook een ontmythologisering van het medium zelf. Het onderwijs kan hierbij behulpzaam zijn, maar de media kunnen zelf ook veel doen door de keuzes uit het productieproces niet te verstoppen achter een gladde, kwasi-neutrale presentatie.

Dit soort suggesties zijn - zoals zo vaak - makkelijker te geven dan uit te voeren. Belangrijke hinderpalen daarvoor zijn gegroeide journalistieke werkwijzen, de eigenschappen van het medium en het verwachtingspatroon van het publiek dat deels een reactie is op de eigen leefsituatie, deels het gevolg van eerder uitgezonden aanbod.

De redactie van het meest reguliere informatieprogramma, het NOS-Journaal, heeft aan den lijve ondervonden hoe moeilijk het is een andere weg in te slaan. Een aantal journaaluitzendingen-nieuwe-stijl werden door een projectgroep van de School voor de Journalistiek geanalyseerd om te zien wat er van de aanvankelijk geventileerde pretenties was terechtgekomen. Het vernieuwde journaal wilde immers, kortgezegd, duidelijker informeren, meer achtergronden geven, makkelijker toegankelijk en minder 'topzwaar' zijn.

De studenten kwamen tot de konklusie dat het streven naar duidelijker informatie ten dele geslaagd is. De nieuwe aanpak kenmerkt zich door een minder strakke presentatie, neemt minder onderwerpen bij de kop en geeft daarover meer achtergrondinformatie.

Maar bijvoorbeeld het streven om komplekse zaken met grafische middelen (b.v. titelkaarten, tekeningen, etc.) te verduidelijken, is grotendeels weer verlaten. Aanvankelijk gebeurde dat nog wel, maar ook toen vooral daar waar dat makkelijk realiseerbaar was: een doorsneetekening van een nieuwe delatadam is eenvoudiger te maken dan een grafische illustratie van de loon-prijs-spiraal. Gebrek aan tijd en mankracht (of een verkeerde prioriteitenstelling) eisen hier hun tol.

Ook het streven om in het Journaal vaker direkt betrokkenen en minder frekwent autoriteiten aan het woord te laten, is meer een vrome wens dan realiteit gebleken. De topgerichtheid bleef. Woordvoerders van regering of belangengroeperingen dragen nog steeds de relevante nieuwsfeiten aan. Waar direkt betrokkenen wel een kans krijgen, dienen ze meer als sfeertekening, als 'couleur locale'.

IV. SLOT

Deze paar konstateringen ⁵³⁾ geven aan hoe moeilijk het is anders te informeren zolang allerlei productievoorwaarden - het tijdgebrek, de afhankelijkheid van materiaal van persburo's e.d. - niet wezenlijk veranderen.

En ook de ontvangtzijde, het publiek, heeft moeite te wennen aan een andere benaderingswijze, gekonditioneerd als het is door de bestaande formules.

Uit een rapport van het NOS-Kijk- en Luisteronderzoek ⁵⁴⁾ dat onder meer de publieksreacties op de veranderingen in het Journaal onderzocht, blijkt uit

peilingen direkt na de uitzending dat een groter percentage kijkers de nieuwe formule minder interessant, langdradiger, moeilijker te volgen maar ook diepgaander vond. Bemoedigend is dat significant meer mensen de informatievragen over items in het nieuwe jaarnaal goed beantwoorden dan met de oude vorm het geval was.

Het meest positief uit het NOS-onderzoek is echter dat blijkt dat een niet eens grote wijziging in de manier van informeren al tot een wat andere appreciatie aan publiekszijde leidt. Meer en verdergaande experimenten zijn nodig om de informatiemogelijkheden van televisie te verkennen. Want op dit vlak zou wel eens de belangrijkste toekomstige taak van een niet-kommercieel bestel kunnen liggen, nu het TV-amusement steeds meer het verlengstuk wordt van de internationale prefabrieken.

Noten:

1. NOS - afd. Kijk- en Luisteronderzoek. Politieke informatie via massamedia. deel III - Vraag en Aanbod. Hilversum 1974. Hier m.n. hoofdstuk III - Informatie-afnemers.
2. Voor een analyse van deze ontwikkeling, zie: JO BARDOEL, JANBIERHOFF, BEN MANSCHOT, PETER VASTERMAN, Marges in de media. Baarn 1975, m.n. hoofdstuk 1 en 2.
3. Als we als voorbeeld ieder 4de kwartaal van de periode 1971 t/m 1976 (tijdvak 18.45 - 24.00 uur) bekijken, dan is het percentuele aandeel binnen het totale aanbod voor informatie- en kunstprogramma's resp. 46, 47, 42, 41, 45 en 44%. Het aandeel van drama (voornamelijk buitenlandse tv-series), amusement en sportprogramma's is in dezelfde periode resp. 44, 40, 46, 48, 45 en 45%.
Bron: NOS - afd. Kijk- en Luisteronderzoek.
4. In de periode 1971 t/m 1976 bedroeg het aandeel van 'drama' binnen het totale programma-pakket steeds rond 25%.
Daarvan bestond het leeuwendeel uit buitenlandse tv-series en -films. Het aandeel van de nederlandse films, tv-series en -spelen was steeds minder dan een vijfde, soms zelfs minder dan een tiende van het dramapakket.
Bron: NOS - afd. Kijk- en Luisteronderzoek.
5. In Engeland heeft de discussie dienaangaande duidelijk een rustiger verloop, terwijl voor wat betreft de Verenigde Staten de mediasituatie dermate afwijkend is dat materiaal uit dat land minder toepasbaar is op de situatie hier.
6. JAMES CAREY, The Communications Revolution and the Professional Communicator. In: PAUL HALMOS (ed), The Sociology of Mass-Media Communicators. Keele 1969, pg. 23-29.
7. KNUTH HICKETHIER, Nachrichtensendungen im Fernsehen. In: ARBEITSGRUPPE MASS-ENMEDIEN der neuen Gesellschaft für Bildende Kunst. Klassenmedien Fernsehen. Berlin 1973, pg. 129.
8. Zie noot 6, hier pag. 33.
9. RALPH MILLIBAND, The State in Capitalist Society, London 1969, pag. 200-201.
10. LANDELIJKE WERKGROEP MEDIA-ONDERZOEK. Politiek op de buis. Amsterdam 1976.
11. Voor de meest recente en volledige studie op dit terrein: TAPIO VARIS, International Inventory of Television Programme Structure and the Flow of TV-Programmes between Nations, Tampere, 1973.
12. WILBUR SCHRAMM, Mass media and national development, Stanford 1964, pag. 61.
13. Voor een samenvatting: KAARLE NORDENSTRENG/TAPIO VARIS, Television traffic- a one-way street?, Parijs 1974, m.n. hoofdstuk V 'Summary and Discussion'.
14. TAPIO VARIS, Aspects of the impact of transnational corporations on communication. In: International Social Science Journal, Vol. XXVIII, No. 4, 1976, pg. 808-833.
15. CEES HAMELINK, De multinationals en de bewustzijnsindustrie. In: Massacommunicatie, lente 1976, jrg. 4, no. 2, pg. 70.
16. HANS MAGNUS ENZENSBERGER, Scherbenwelt - Die Anatomie einer Wochenschau. In: Einzelheiten I, Bewusstseins-Industrie. Frankfurt a.M. 1962, hier m.n. pg. 124-128.

17. Een meer uitgebreide beschouwing van de journalistieke werkwijze is te vinden in 'Marges in de media', zie noot 2. pg. 83-97.
18. VARA - 'Boemerang'. Nieuws, wat is dat, wie maakt dat uit? Tekst van het programma van 26 september 1976. pg. 9-10.
19. BERNWARD WEMBER, Objektiver Dokumentarfilm? München 1972, pg. 9 e.v.
20. JACQUES HENDRIX, Ondernemings tendensen in televisieprogramma's. In: Massacommunicatie, nr. 4, jrg. 5, 1977, pg. 142.
21. Zie:
 REINHARD LETTAU, Nachrichtensendungen im Fernsehen, een programma van de WDR/Westdeutsches Fernsehen - Abteilung Kultur;
 MICHAEL ABEND, Die Tagesschau: Zielvorstellungen und Produktionsbedingungen. In: Rundfunk und Fernsehen, jrg. 22, no. 2, 1974, pg. 176;
 RAINER KABEL, Politische Bildung und Nachrichten-Kritik. In: Rundfunk und Fernsehen, jrg. 21, no. 2/3, 1973, pg. 151.
22. NOS - afd. Kijk- en Luisteronderzoek, Politieke informatie via massamedia. Deel 1 Profiel van pers, radio en televisie en van de tv-actualiteitenrubrieken, Hilversum 1974, pg. 9.
23. GÖTZ DAHLMÜLLER, WULF D. HUND, HELMUT KOMMER, Kritik des Fernsehens, Darmstadt/Neuwied, 1973, pg. 105.
24. OSKAR NEG/ ALEXANDER KLUGE, Öffentlichkeit und Erfahrung, Frankfurt a.M. 1973, pg. 180-181.
25. LEO PRICK, Hoe onbegrijpelijk zijn actualiteitenuitzendingen? In: Massacommunicatie, winter 1976, jrg 4, no. 1, pg. 1-11.
26. Idem, pg. 8.
27. HORST ALBRECHT, Sprachbarrieren vor dem Bildschirm. In: Rundfunk und Fernsehen, jrg. 20, no. 3, 1972.
28. KAARLE NORDENSTRENG, Policy for New Transmission. In: DENIS McQUAIL, Sociology of Mass Communications, Harmondsworth 1972, pg. 393.
29. HORST ALBRECHT, pg. 199.
30. Idem, pg. 200.
31. REINHARD LETTAU in 'Nachrichtensendungen im Fernsehen.' (zie noot 20)
32. TOM PAUKA, De televisie is een ongemakkelijk zitmeubel. In: Massacommunicatie, winter 1974, jrg. 2, no. 2, pg. 177.
33. BERNWARD WEMBER, Wie informiert das Fernsehen?, München, 1976.
34. KARSTEN RENCKSTORF, Zur Wirkung von Darstellungsformen in Fernsehnachrichten (een verslag van de eerste resultaten van het onderzoek 'Nachrichtensendungen im Fernsehen van het Hans-Bredow-Instituut in opdracht van de mediakommissie van ARD en ZDF). In: Rundfunk und Fernsehen, jrg. 24, no. 4, 1976, hier pg. 381.
35. WERK GROEP ONDERWIJS EN JOURNALISTIEK, sectie Journalistiek van de 'School voor de Journalistiek', Brand in Chili, een persanalyse van de berichtgeving over de staatsgreep in Chili, Utrecht 1973, pg. 7-8.
36. HERBERT SCHATZ, 'Tageschau' und 'Heute' - Politisierung des Unpolitischen? In: RALF ZOLL (Her.), Manipulation der Meinungsbildung, Opladen 1972, pg. 109-124, hier m.n. pag. 115 e.v.
 JOHAN GALTUNG/MARI RUGE, The Structure of Foreign News. In: JEREMY TUNSTALL, Media Sociology, London 1970, hier pag. 289.
37. VRIJ NEDERLAND, 30 maart 1974.
38. PETER STOLLE, Die Nachrichten-Revue. In: THEO VAN ALST (Her.), Millionenspiele - Fernsehbetrieb in Deutschland, München 1972, pg. 77.
39. JÜRGEN HABERMAS spreekt in 'Strukturwandel der Öffentlichkeit' (Neuwied/Berlin 1962) zelfs van een "refeodaliserings" van de openbaarheid in deze tijd, pg. 233. De "representatieve openbaarheid" in de feodaliteit steide niet de politieke orde ter discussie, maar vroeg de bevolking slechts zich te vergapen aan de uiterlijke tekenen van de gezagsdragers: hun toespraken, ceremonies, insignes (pg. 17-25).
40. RAINER KABEL, pg. 159.
41. GÖTZ DAHLMÜLLER e.a., Par. 3.2: Die Konvergenz von Innovation und Redundanz, pg. 81-103.
42. TOM PAUKA, pg. 77.
43. Voor een overzicht, zie: RAINER GEISSLER, Massenmedien, Basiskommunikation und Demokratie, Tübingen 1973, pg. 128-133.
44. GÖTZ DAHLMÜLLER e.a., pg. 98.

45. WERKGROEP PERSKONCENTRATIE, Perskoncentratie, Nijmegen 1972, pg. 138.
46. HORST HOLZER, Kommunikationssoziologie, Reinbeck bei Hamburg 1973, pg. 167.
47. DIETER BAACKE (Her.), Mediendidaktische Modelle: Fernsehen, München 1973, pg. 127-128.
- KAARLE NORDENSTRENG, Policy for News Transmission (zie noot 27), pg. 391.
48. ANDRIES OVERSTE, Actualiteitenrubrieken. In: Massacommunicatie, lente/zomer 1975, jrg 3, no. 2/3, pg. 93.
49. Het onderzoeksrapport 'De betekenis van televisie(-kijken)' van NOS - afd. Kijk- en Luisteronderzoek (Hilversum, maart 1975) geeft drie motieven-'clusters' voor het tv-kijken aan: 1) het 'nieuws-informatie' motief; 2) het 'sociale' motief (kunnen meepraten met anderen, andere gezinsleden willen kijken); en 3) het 'escape' motief (het kunnen ontsnappen aan de dagelijkse zorgen en problemen). Zie hiervoor hfst. III, Motivatie van kijkgedrag.
50. Voor een kritische bespreking, zie: CHRIS VOS, Kenniskloof en televisie. In: Massacommunicatie, herfst 1976, jrg. 4, no. 4, pg. 185-195.
51. KARSTEN RENCKSTORF, pg. 382.
52. BEN MANSCHOT, De invloed van de massamedia in Nederland. In: AD KOOYMAN (red.), Bouwstenen voor een mediabeleid, Alphen a/d Rijn 1977.
53. Voor een uitgebreid overzicht, zie: JAN BIERHOFF, Waar blijven de gewone mensen in het Journaal? In: De Groene Amsterdammer, 10 augustus 1977.
54. NOS - afd. Kijk- en Luisteronderzoek, JOURNAAL 1975/1976 (zes delen), Hilversum 1977.

HET EFFEKT VAN AGRESSIEVE TV-PROGRAMMA'S

EEN KRITISCHE BESCHOUWING AAN DE HAND VAN EEN BOEK VAN
HOWITT EN CUMBERBATCH

INLEIDING

Onlangs is er een boek op de Nederlandse markt gebracht van de twee Engelsen Howitt en Cumberbatch, getiteld "Massamedia en geweld" ¹⁾. Met name de tekst op de omslag van het betreffende boek is zeer treffend. Hierin wordt nl. beweerd dat de schrijvers het niet eens zijn met de tegenwoordig vrij gangbare opvatting dat het vertonen van geweld in de media, met name op de TV, de kans dat agressief gedrag zal optreden, vergroot. Nee, wordt er gesugereerd, de auteurs hellen over naar het tegengestelde standpunt: "het zien van geweld bevredigt juist bepaalde agressieve impulsen en heft ze daarmee op". Na lezing van het betreffende werk blijkt evenwel dat de vlag de lading niet dekt. De schrijvers zijn niet zozeer van mening dat agressie op de beeldbuis een heilzame werking heeft als wel dat "geweld in de massamedia geen effect heeft op het geweld in het dagelijks leven" (zie pag. 196). Dit is natuurlijk een geheel andere stellingname en wij betreuren het dat Aula - nota bene wordt de serie aangeduid als "het wetenschappelijke boek" - een dergelijke suggestie geeft, temeer omdat wij er elders ²⁾ op hebben gewezen dat dergelijke (foute) labels een grote invloed op de opinievorming hebben. Hoewel de schrijvers een duidelijk afgezwakt standpunt innemen is er desondanks nog reden genoeg om de plaats van de massamedia m.b.t. agressie aan een nadere analyse te onderwerpen. Wij zullen dat doen aan de hand van het betreffende boek, waarbij wij zo nodig aanvullende onderzoeksgegevens zullen verstrekken.

Alvorens hiermee te beginnen zullen we allereerst ons eigen standpunt aangeven. Wij blijven nl. bij onze eerder ingenomen stellingname ³⁾ dat "gezien de huidige stand van de wetenschap, agressieve tv-programma's een schadelijke invloed op kinderen kunnen hebben". Deze conclusie baseren we zowel op onderzoek dat in het buitenland is verricht en waarvan de resultaten deels door Howitt en Cumberbatch worden besproken als op onderzoek dat wij zelf in Nederland hebben verricht ⁴⁾.

Uitdrukkelijk willen wij hierbij opmerken dat we niet suggereren dat de TV als "totaalgebeuren" de boosdoener is of laat staan de enige oorzaak van agressie is. Wat dit laatste betreft zijn er natuurlijk talloze andere factoren te noemen die een bijdrage kunnen leveren aan het geweld in onze samenleving. Met betrekking tot het eerste willen we een tweetal opmerkingen plaatsen. Hoewel er aanwijzingen zijn dat er op de beeldbuis nogal wat agressieve momenten worden getoond (zie Wiegman, Seydel 1976, hst. 6) wil dat nog niet zeggen dat het alles agressie is wat de klok slaat. De vraag die wij ons hierbij moeten stellen is welke andere gedragingen er op de beeldbuis aan bod komen en met name is

het zeer belangrijk om er achter te komen welk aandeel positief menselijke gedragingen daarin hebben. ⁵⁾ Wij doelen hier op gedragingen die min of meer als het tegengestelde van agressie zijn te beschouwen en die erop gericht zijn om de medemens te "ondersteunen en bevoordelen", zoals iemand anders helpen, liefkozen, prijzen, kortom lief en aardig tegen elkaar zijn. Dit is daarom een belangrijke vraag omdat zowel in onderzoeken in het buitenland als door onszelf in Nederland (zie Wiegman & Seydel, 1976, hfd. 12) is aangetoond dat ook dit gedrag op grond van voorbeelden, o.a. met behulp van films waarin dit positief-menselijk gedrag wordt vertoond, wordt overgenomen. Bovendien willen wij opmerken dat het tv-kijken op zich natuurlijk geen agressieve bezigheid is. Het is een receptieve activiteit zoals dat in zeker opzicht ook bij een boek lezen het geval is. Het bindt de mens aan de buis, hoewel er bij tv-kijken ook andere sociale momenten een rol spelen. Dit betekent dat met name kinderen erdoor worden weerhouden om *op dat tijdstip* andere activiteiten te ontplooiën die potentieel veel meer geëigend zijn voor agressief gedrag. Het houdt de kinderen bv. van de straat en dat is nu juist de plaats waar de fysieke agressie zo veelvuldig beoefend wordt. Dit neemt natuurlijk niet weg dat men na afloop van de (agressieve) film niet zijn lusten elders kan botvieren en het is dan ook met name om deze reden dat wij voor een overdaad aan agressie op de beeldbuis willen waarschuwen.

LABORATORIUM-EXPERIMENTEN

Wat is nu de stellingname van Howitt en Cumberbatch? In hst. 3 van hun boek vermelden ze dat de laboratoriumexperimenten m.b.t. geweld in de media meestal geïnterpreteerd worden als een bewijs voor de uitspraak dat gefilmd geweld de agressiviteit van de kijker verhoogt. Zij stellen daarbij letterlijk het volgende: "Het is evenzeer duidelijk dat de meeste sociaal-psychologen die op dit terrein onderzoek hebben gedaan, overtuigd zijn van de schadelijke invloed van de media. Deze schijnbare eenstemmigheid vergoelijkt echter een hele reeks van verkeerde vooronderstellingen, twijfelachtige methoden van onderzoek, empirische tegenspraken en verkeerde generalisaties die, wanneer zij in aanmerking werden genomen, de centrale gedachte van dit boek - namelijk dat het geweld in de media geen effect heeft op de omvang van het geweld in de samenleving juist zouden ondersteunen".

De auteurs trekken dus de deugdelijkheid van de methode van onderzoek en de daaraan gekoppelde interpretaties in twijfel, suggererend dat dit komt door de expliciete stellingname van de andere onderzoekers die er toch bij voorbaat reeds van overtuigd waren dat geweld in de media schadelijk is. De vraag die hierbij rijst is waarom Howitt en Cumberbatch dan zelf ook bij voorbaat een expliciete stellingname hebben nl. dat geweld in de media niet schadelijk is, terwijl ze dit m.b.t. andere onderzoekers als een manco ervaren!

Bovendien zijn wij het niet eens met de uitspraak dat de meeste sociaal-psychologische onderzoekers bij voorbaat reeds van het negatieve effect van geweld in de media overtuigd waren. Dit geldt namelijk zeker niet voor de onderzoekers van het eerste uur (zie b.v. Siegel, 1956 ⁶⁾ en Feshbach 1955 ⁷⁾) die van het tegengestelde nl. dat vertoonde agressie een vermindering van

agressief gedrag tot gevolg heeft - de zgn. catharsis hypothese - uitgingen. Dit geldt min of meer wel voor de latere onderzoekers op dit gebied en daar kunnen zelfs Albert Bandura en Leonard Berkowitz toe worden gerekend, want het hoogtepunt van hun onderzoeksactiviteiten ligt niet in die beginjaren. Op zich is deze ontwikkeling toch goed te verklaren want de oorspronkelijke catharsishypothese komt uit de koker van Freud ⁸⁾ een zeer inspirerende theoreticus die met name in de beginjaren van ons vak een belangrijke invloed hierop heeft uitgeoefend.

Men kan het de door Howitt en Cumberbatch bekritiseerde onderzoekers in het licht van deze ontwikkeling toch moeilijk als een manco aanwrijven dat ze met een alternatieve leerhypothese zijn gekomen, namelijk dat het vertonen van agressieve handelingen agressief gedrag bij de kijker uitlokt. Ja sterker nog, dat is eerder een verdienste omdat eindelijk eens een weg werd ingeslagen die regelrecht in strijd was met de gevestigde autoriteit van Freuds werk. Het is dan ook niet aannemelijk dat een vooraf opgezette leerhypothese er de oorzaak van is dat men in wetenschappelijke kringen ervan overtuigd is dat een overdosis van geweld via de media een schadelijk effect kan bewerkstelligen. Neen, men is veeleer door schade en schande en op grond van de empirische data uit wetenschappelijk onderzoek tot deze conclusie gekomen.

Welke waren nu die empirische data? Howitt en Cumberbatch vermelden eerste de data van een aantal laboratoriumexperimenten waarbij wij overigens moeten aantekenen dat hun overzicht niet volledig is. Zo missen wij bijv. de studies van Mussen en Rutherford ⁹⁾, Hicks ¹⁰⁾ en Walters & Willows ¹¹⁾ waarin alle drie de gevallen een significant modeffect overeenkomstig de leerhypothese werd gevonden. Bovendien vermelden de auteurs de experimenten van Albert Bandura niet op deze plaats, maar hierop komen we later nog terug. Allereerst wordt er melding gemaakt van het experiment van Berkowitz & Rawlings ¹²⁾, waarin een modeffect werd aangetoond indien de proefpersonen, die van tevoren kwaad waren gemaakt, een film te zien kregen waarin de agressie gerechtvaardigd was; bij het vertonen van niet gerechtvaardigde agressie ging het modeffect niet op. Verder wordt de studie van Walters en Thomas ¹³⁾ vermeld die trouwens uit drie deelexperimenten bestond en waarin in alle drie de gevallen een significant modeffect werd aangetoond bij proefpersonen die van tevoren niet kwaad waren gemaakt. De experimenten die Howitt & Cumberbatch hier van Hartman ¹⁴⁾ en Goranson ¹⁵⁾ vermelden zijn ons inziens in dit verband niet relevant omdat ze niet betrekking hebben op een modeffect maar op de instrumentaliteit van de vertoonde agressie en de afloop van de film.

Tot zover de laboratoriumexperimenten die alles bij elkaar genomen toch wel sterk pleiten voor de leerhypothese.

Hoe staat het nu met de bewijsvoering voor de vermelde geen-effect-hypothese van Howitt & Cumberbatch, want hiervoor hebben we tot nu toe nog geen ondersteuning gevonden. De beide auteurs menen deze uit de resultaten van de hierop volgende categorie veldonderzoekingen te kunnen afleiden.

VELDONDERZOEKINGEN

Als eerste halen ze het bekende onderzoek van Feshbach & Singer ¹⁶⁾ aan. Hierin werd gevonden dat jongens die gedurende zes weken een agressief "filmdieet" hadden gehad zich minder agressief gedroegen dan jongens uit een controlegroep die een niet-agressief "filmdieet" hadden gevolgd. Deze studie bestempelen de auteurs als "de meest nauwgezette van deze onderzoekingen". Dit laatste kunnen wij evenwel niet onderschrijven. In vorig werk (Wiegman & Seydel, 1976, blz. 65) vermeldden we het volgende over dit onderzoek: "Een aantal jongens die bij deze studie betrokken waren, namen hieraan niet op vrijwillige basis deel. Dit betekent, dat zij in die tijd niet naar hun favoriete, vaak agressieve programma's mochten kijken. Vooral de jongens die het niet-agressieve dieet moesten volgen waren gefrustreerd. Om deze frustratie wat te verminderen liet men een aantal jongens met het niet-agressieve dieet toch naar een aantal gewelddadige films kijken". Dit houdt dus in, dat het niet-agressieve dieet agressieve componenten bevatte, wat dus de zuiverheid van het experiment beslist niet ten goede is gekomen. Daarbij komt dat in een replicatiestudie van Wells ¹⁷⁾ de resultaten van Feshbach & Singer niet konden worden bevestigd. De resultaten, zo merkt Wells op, duiden er eerder op dat er van een *leereffect* sprake is geweest.

Een ander veldonderzoek verricht onder jonge kinderen dat Howitt & Cumberbatch vermelden is dat van Stein & Friedrich ¹⁸⁾. Hierin kon niet een significant modeffect voor de gehele groep worden aangetoond, maar *wel* was dit het geval voor die groep kinderen die in de periode voorafgaand aan de film het meest agressief waren geweest. Nog een ander veldonderzoek noemen Howitt & Cumberbatch en wel dat van Steuer, Applefield & Smith ¹⁹⁾. De beide auteurs merken hierbij op dat daarin geen significante effecten worden gevonden. Dit is evenwel bezijden de waarheid. In deze, zeer nauwkeurig opgezette studie waarin de experimentele en controlegroep zo waren samengesteld dat ze wat agressief nivo betreft vergelijkbaar waren, werd *wel degelijk* een significant leereffect aangetoond. Ook in twee andere veldonderzoekingen verricht in België ²⁰⁾ en de V.S. ²¹⁾ werd bewezen, zo vermelden Howitt & Cumberbatch zelf, dat in films getoonde agressie een schadelijk effect heeft, hoewel er misschien enige methodologische schoonheidsfouten in het spel waren.

Bovendien willen wij nog de resultaten van ons eigen onderzoek in Nederland ⁴⁾ vermelden, waarin werd aangetoond dat kleuters na het aanschouwen van een agressieve film zich hierdoor agressiever gingen gedragen. Dit onderzoek is als zodanig niet als een echt veldonderzoek te beschouwen, maar het vond wel plaats in een natuurlijke situatie op een kleuterschool en staat als zodanig tussen een laboratoriumexperiment en een veldonderzoek in.

Het is een feit dat de resultaten van de veldonderzoekingen niet zo'n eenduidig beeld te zien geven als de zuivere laboratoriumexperimenten, maar afgezien van het onderzoek van Feshbach & Singer waaraan we alleen al op grond van de "mislukte" replicatiestudies een beperkte betekenis moeten toekennen, stemmen ook hier de resultaten meer overeen met de leerhypothese dan met de catharsishypothese. Het is ons dan ook volkomen onduidelijk waarom Howitt &

Cumberbatch (zie blz. 79) vermelden dat de laboratoriumexperimenten vergeleken met veldonderzoekingen *totaal verschillende* uitkomsten te zien geven en dat het "zeker redelijk zou zijn te concluderen dat onze gebruikelijke dagelijkse dosis geweld afkomstig van de media niet gevaarlijk is".

De oorzaak van de vermeende discrepantie tussen de resultaten van de laboratoriumexperimenten en de veldstudies wijten Howitt & Cumberbatch aan de onnatuurlijkheid van het laboratoriumexperiment. De situatie en de activiteiten die daarin optreden zouden te veel afwijken van het dagelijks leven. Nu is dat inderdaad in veel laboratoriumexperimenten het geval, maar wij moeten daarbij bedenken dat er in dit opzicht wel degelijk verschillen bestaan tussen de diverse experimenten. De onnatuurlijkheid is met name groot in die sociaal-psychologische experimenten, waarin de proefpersonen een bepaalde rol, opgelegd door de experimentator, moeten spelen wat bijv. vaak het geval is bij studies op het gebied van de coalitievorming²²⁾. Het bekijken van agressieve films in een laboratoriumsituatie - let wel we sluiten hierbij de meting achteraf uitdrukkelijk uit - is op zich niet zo'n onnatuurlijke situatie en wijkt in bepaalde opzichten niet zo sterk af van de dagelijkse kijksituatie. Er is met name ook een grote mate van onnatuurlijkheid in het experiment van Berkowitz & Le Page²³⁾ dat door Howitt & Cumberbatch wordt aangehaald. Hierin lieten deze onderzoekers hun proefpersonen in een ruimte werken waarin achteloos een pistool of geweer was achtergelaten. Het bleek dat door de aanwezigheid van het wapen een vermeerdering van agressie optrad. De aanwezigheid van zo'n wapen in een onderzoekslaboratorium is op zijn minst toch wel een vreemde zaak en het is dan ook niet verwonderlijk dat de proefpersonen achterdochtig worden waardoor de resultaten worden beïnvloed. Het is niet onaannemelijk dat de proefpersonen in een dergelijke onnatuurlijke situatie dat gaan doen wat er van hen verlangd wordt en zich overeenkomstig de verwachting van de experimentator gaan gedragen. Wij doelen hier op een gegeven dat in ons vak onder de naam "demand-characteristics" bekend staat²⁴⁾. Inderdaad konden twee (andere) onderzoekers nl. Page & Scheidt²⁵⁾ aantonen dat deze "demand-characteristics" in het onderzoek van Berkowitz & Le Page een rol hebben gespeeld en werd in een replicatiestudie het zgn. wapeneffect niet opnieuw aangetoond. Howitt & Cumberbatch citeren het werk van Page & Scheidt en komen tot de volgende conclusie: "Deze uitkomsten moeten stellig wel enige bezorgdheid veroorzaken ten aanzien van de deugdelijkheid van de gevolgen van geweldfilms in soortgelijke onderzoekingen". Essentieel in deze is evenwel dat het betreffende onderzoek niet handelde over de invloed van agressieve films maar over het wapeneffect wat een geheel andersoortig onderzoek is. In een andere experiment van Berkowitz & Aliota²⁶⁾ dat Howitt & Cumberbatch overigens ook vermelden, waarin wel met agressieve films werd gewerkt, kon worden aangetoond dat naarmate de proefpersonen beter op de hoogte waren van de bedoeling van het onderzoek - dus achterdochtig waren - zij zich juist *minder* overeenkomstig de hypothese van de experimentator gingen gedragen. De achterdochtige proefpersonen lieten zich dus niet méér maar minder door de agressieve film beïnvloeden. Ook wij konden in een studie aantonen²⁷⁾ die overigens geen betrekking had op agressief gedrag maar wel op de invloed van modellen op het menselijk gedrag, dat proefpersonen die een bepaalde

mate van achterdocht hadden zich *minder* door het aangeboden model lieten beïnvloeden. De artifacten in een laboratoriumexperiment kunnen dus ook tegen de leerhypothese (nl. dat vertoonde agressie agressief gedrag oproept) inwerken, en niet zoals Howitt & Cumberbatch suggereren alleen maar daartoe bijdragen.

Howitt & Cumberbatch vermelden in dit verband het volgende (zie blz. 49):
". . . dat een psychologisch proces dat onder de gunstige omstandigheden van een laboratoriumexperiment niet kan worden ontdekt, waarschijnlijk ook niet kan bestaan onder welke andere omstandigheden dan ook. De tropische plant die niet in een broeikas in leven kan worden gehouden, zal zeker niet in de tuin worden aangetroffen".

De laboratoriumsituatie wordt hier dus vergeleken met een broeikas waarin de omstandigheden gunstig zijn om allerlei gedragingen aan te tonen ja zelfs aan te kweken, meer - en dat wordt hier o.i. bedoeld - dan in het veld. Wij zijn het niet met deze uitspraak eens, vooral als het agressief gedrag betreft. Wij zijn namelijk van mening dat juist een gecontroleerde laboratoriumsituatie niet voor agressief gedrag geëigend is. Wij hebben bijv. nog nooit in ons laboratorium mensen een robbertje zien vechten, terwijl je dit gedrag op straat geregeld kunt aanschouwen. De proefpersonen in een laboratorium weten namelijk dat er op hen gelet wordt en dan nog wel door gedragswetenschappers en zullen daarom niet zo snel geneigd zijn om sociaal onwenselijk gedrag, want dat is agressie, te vertonen. Daarbij komt dat wanneer een experimentator zijn proefpersonen inderdaad zo ver kan krijgen dat ze echt hard geweld gaan gebruiken, hij door justitie tot de orde zou worden geroepen.

Wat we hiermee willen zeggen is dat niet het laboratorium maar eerder de veldsituatie als een broeikas voor met name agressie is te beschouwen en dat werkelijk agressief gedrag in een laboratorium moeilijk kan worden opgeroepen. Wij geven de voorkeur aan een laboratoriumexperiment boven een veldsituatie, niet omdat het laboratorium zo geëigend is voor agressief gedrag als wel vanwege een aantal methodologische voordelen waarvan we veronderstellen dat deze bij de lezers bekend zijn.

Na enige aandacht besteed te hebben aan de bijdragen van Percy Tannenbaum²⁸), waarvan de schrijvers zelf beweren dat ze niet zo relevant zijn voor "onze openbare discussie", gaan Howitt & Cumberbatch nader in op het begrip identificatie. Wij zijn het met de auteurs eens wanneer ze stellen dat deze intermediaire factor niet verantwoordelijk gesteld kan worden voor de nadelige effecten van de massamedia. Vervolgens gaan ze nader in op het werk van Albert Bandura²⁹) m.b.t. de imitatie van agressief gedrag. Bandura kon in diverse experimenten aantonen, dat met name jonge kinderen de gedragingen van een vertoond agressief model gingen overnemen. Howitt & Cumberbatch opperen een aantal bezwaren tegen de wijze van experimenteren van Bandura en deze kritiek komt nagenoeg overeen met de onze (Wiegman 1975). Evenals Howitt & Cumberbatch hebben wij er bezwaren tegen dat het agressieve gedrag dat proefpersonen in Bandura's experimenten vertoonden uitsluitend een "speelse" vorm van agressie was die gericht was tegen levenloze voorwerpen. Bovendien was er een grote mate van overeenkomst tussen de situatie waarin het model opereerde en de daarop volgende agressiemeting. Het zijn met name

deze factoren die het moeilijk maken om te generaliseren naar situaties in het dagelijks leven zoals dat bijv. bij het gebruik van de media het geval is. Dit neemt evenwel niet weg dat Bandura een belangrijke bijdrage tot de wetenschap heeft geleverd, alleen al op grond van het feit dat hij systematisch agressieve model-effecten kon aantonen. Overigens willen wij hier nog opmerken dat wij in onze eigen experimenten met kleuters, waarin aan de bovengenoemde bezwaren is tegemoet gekomen eveneens significante modeffecten konden aantonen.

CORRELATIE-ONDERZOEK

Een derde type onderzoek dat Howitt & Cumberbatch bespreken is het zgn. correlatieonderzoek, waarbij wordt nagegaan in hoeverre er een relatie bestaat tussen het gebruik van de media, in dit geval televisie, en de aanwezigheid van agressieve attitudes c.q. gedragingen bij kijkers. Alvorens hierop nader in te gaan willen we evenals Howitt & Cumberbatch opmerken dat aan de hand van dit laatste type onderzoek geen definitieve uitspraak kan worden gedaan over de vraag of het vertonen van geweld via de massa-media de oorzaak is van het optreden van geweld in de samenleving. We noemen hier een tweetal redenen. In de eerste plaats kunnen in dit soort onderzoek nooit alle storende variabelen zoals de invloed van sociaal-economische factoren, leeftijds- en geslachtsverschillen etc. worden uitgeschakeld. In de tweede plaats leent dit type onderzoek zich niet voor een causaal verklaringsmodel, maar wordt er alleen maar verband tussen de variabelen aangetoond. Als we bijv. een positieve correlatie vinden tussen het aantal uren kijken naar geweld op de TV en het optreden van bepaald agressief gedrag en we sterke aanwijzingen hebben dat dit verband niet is te wijten aan storende variabelen dan is het op grond van dit gegeven niet uit te maken of het TV-geweld de mensen agressiever heeft gemaakt dan wel of agressieve mensen een grotere voorkeur voor agressieve TV-programma's hebben. Dit wil evenwel niet zeggen, dat dit soort onderzoek in wetenschappelijke zin geen functie heeft, want een aangetoonde correlatie impliceert dat een causaal verband waarschijnlijk is, meer waarschijnlijk dan wanneer er geen verband was gevonden. Teneinde de richting van de causaliteit - wát veroorzaakt wát - vast te stellen en het aandeel van de storende variabelen daarin te bepalen moeten we gebruik maken van andere methoden zoals het laboratoriumexperiment en/of het veldonderzoek. Howitt & Cumberbatch noemen eerst een aantal onderzoekingen waarbij de relatie werd nagegaan tussen het gebruik van het medium TV en de aanwezigheid van een agressieve attitude. De schrijvers zelf hebben hiernaar onderzoek gedaan ³⁰⁾ en vonden dat de correlatie tussen het aantal uren dat mensen naar TV kijken en een agressieattitudemeting nagenoeg 0 was. We willen hierbij nog een ander onderzoek vermelden, namelijk dat van Schramm, Lyle & Parker ³¹⁾. In dit onderzoek werden kinderen uit een plaats in de V.S. waar de TV destijds reeds zijn intree had gedaan vergeleken met kinderen uit een plaats waar de TV nog niet was doorgedrongen. Er werd geen verschil gevonden op een attitude-test tussen de kinderen van beide plaatsen. Afgezien van de vraag of beide groepen kinderen en de plaatsen waaruit ze kwamen vergelijkbaar waren, komt dit resultaat overeen met dat van Howitt & Cumberbatch. Er schijnt geen significante correla-

tie te bestaan tussen TV-kijken in het algemeen en een agressieve attitude, wat wij gezien onze voorgaande discussie ook hadden verwacht. Maar hoe is nu het verband tussen het kijken naar TV-programma's met een agressieve inhoud en de attitude? Howitt & Cumberbatch noemen drie onderzoeken^{32), 33), 34)} waarin *alle* drie een significante *positieve correlatie* werd aangetoond tussen het kijken naar geweld op TV en de aanwezigheid van een agressieve attitude. Het nadeel van de bovenvermelde onderzoeken is evenwel dat er geen agressief *gedrag* doch een agressieve *attitude* werd gemeten. Indien men een agressieve attitude vaststelt dan impliceert dit nog niet dat de persoon zich daadwerkelijk agressief gedraagt. Zo heeft Festinger³⁵⁾ in een overzichtsartikel al erop gewezen dat een verandering in attitude nog niet tot een verandering van gedrag hoeft te leiden. Maar wat zijn nu de resultaten van correlatieve onderzoek dat betrekking heeft op agressief gedrag? In dit verband vermelden Howitt & Cumberbatch het bekende onderzoek van Eron e.a.³⁶⁾. Eron vond een significant positief verband tussen de voorkeur die kinderen hadden voor agressieve TV-programma's en het oordeel dat klasgenoten hadden over het agressieve gedrag van de betrokken kinderen (de zgn. "peerrating"). Dus hoe sterker de kinderen een voorkeur hadden voor agressieve programma's, hoe agressiever ze door hun klasgenoten werden beoordeeld. Howitt & Cumberbatch relativeren dit resultaat en vermelden dat bij afzonderlijke toetsing de betreffende correlatie voor de jongens wel maar voor de meisjes apart niet significant is. Dit is juist, maar opgemerkt moet worden dat ook bij de meisjes een tendens in dezelfde richting bestond. Belangrijker is evenwel het volgende. In een vervolgstudie werd 10 jaar later door Eron wederom contact opgenomen met dezelfde kinderen waarvan ongeveer de helft kon worden bereikt. Men vond nu dat de personen die 10 jaar geleden de meer agressieve TV-programma's prefereerden door hun leeftijdsgenoten nog steeds als agressiever werden beoordeeld dan degenen die toen aan de minder agressieve programma's de voorkeur gaven. Nu kan men zoals bij elk correlatieonderzoek een aantal storende variabelen aanwijzen in deze studie, maar desondanks kon Milavsky³⁷⁾ die dit onderzoek met een aantal toegevoegde verbeteringen herhaalde eveneens een soortgelijk significant verband tussen de agressiescores en het kijken naar gewelddadige TV-programma's aantonen.

Bovendien willen wij hier nog een onderzoek van Belson³⁸⁾ vermelden dat zeer recent is afgesloten en dat dus niet in het werk van Howitt & Cumberbatch is opgenomen. Aan dit onderzoek namen in totaal 1565 jongens uit de stad Londen deel. Men had van tevoren 68 TV-films geselecteerd die in het verleden op de beeldbuis waren geweest en tevens werden deze door een aantal deskundigen gescoord op hun agressieve inhoud. Aan de jongens werd gevraagd welke van deze films ze hadden gezien. Op deze wijze kon men vaststellen in welke mate de jongens relatief gezien aan TV-geweld waren blootgesteld geweest. Bovendien werd aan de jongens in een strikt vertrouwelijk interview gevraagd aan welke agressiedaden zij zich wel eens schuldig hadden gemaakt. De onderzoeker kon een significant verband aantonen tussen de mate waarin ze aan TV-geweld waren blootgesteld geweest en hun agressiescore. In de Nederlandse pers³⁹⁾ is uitvoerig aandacht aan deze studie besteed, waarbij werd gesuggereerd dat dit onderzoek het bewijs levert dat

geweld op de beeldbuis een verhoging van agressief gedrag bij jonge kijkers bewerkstelligt. Wij kunnen ons nog geen definitief oordeel vormen over de kwaliteit van Belson's werk, omdat zijn eindrapport nog niet is gepubliceerd. Hoewel het ons voorkomt dat hij zeer zorgvuldig te werk is gegaan en een groot aantal storende variabelen heeft kunnen elimineren, is deze conclusie *uitsluitend op dit correlatieonderzoek* (nog) niet te trekken. Ook Belson stelt uitdrukkelijk in zijn voorlopig verslag "that it is at least partly a reflection of violent boys tending to watch more violent television material just because they are violent". Maar laten we terugkeren naar het werk van Howitt & Cumberbatch. De vraag die de auteurs zich vervolgens stellen is in hoeverre het gebruik van de media verband houdt met criminaliteit. Ze halen een onderzoek aan van McIntyre & Teevan ⁴⁰⁾ waarin dat verband wordt nagegaan. Het bleek dat alleen ernstig afwijkend delinquent gedrag een significante correlatie vertoonde met het gewelddadigheidscijfer van hun programmavoorkeur; m.b.t. andere delinquente gedragingen werd dit niet gevonden. Howitt & Cumberbatch hechten aan dit resultaat weinig belang en wijzen erop dat in dit onderzoek wellicht een aantal storende variabelen in het spel is geweest. Dit neemt niet weg dat voor de meest gedraggestoorde groep een positieve correlatie met het gewelddadigheidscijfer blijft bestaan.

Vervolgens gaan Howitt & Cumberbatch na in hoeverre andere media bijdragen tot geweld. Pfuhl ⁴¹⁾ vond een significante correlatie tussen bioscoopbezoek en delinquent gedrag en tevens bestond er een significant verband tussen het aantal aanschouwde agressieve bioscoopfilms en delinquent gedrag. Bovendien vond Healy ⁴²⁾ dat delinquenten vaker naar de bioscoop gaan. De oorzaak hiervan, zo beweren ze, is nog niet bekend omdat hier geen onderzoek naar is gedaan. Maar ze zullen daar later nog op terugkomen. Wat betreft het medium radio kon Pfuhl geen dergelijk verband aantonen, terwijl er bij het stripverhaal wel aanwijzingen voor zouden bestaan. Hoult ⁴³⁾ kon namelijk een significant verband aantonen bij jongens tussen delinquent gedrag en het lezen van stripverhalen, vooral waar het verhalen betrof die over moord en doodslag handelden. Anderen ⁴⁴⁾, ⁴⁵⁾ konden dit verband evenwel niet aantonen.

Howitt & Cumberbatch vragen zich nu af waarom met name bioscoopbezoek gerelateerd is aan agressief gedrag. Dit komt volgens hen omdat de bioscoop niet zozeer een plaats is waar amusement wordt bedreven, maar meer omdat het een plaats is waar jonge mensen elkaar ontmoeten. Het bioscoopgebouw is volgens Howitt & Cumberbatch veel belangrijker dan die dingen die zich op het witte doek afspelen. Er is sprake van een subcultuur die gericht is op delinquent gedrag. Niet de inhoud van het medium is de oorzaak daarvan maar het is veeleer een bepaald gebruikspatroon van de media dat voor die agressie verantwoordelijk is. Howitt & Cumberbatch beweren zelfs dat deze subcultuurhypothese ook opgaat voor stripverhalen omdat daaraan ook een sociale component zit in die zin dat de jeugd deze boekwerkjes onderling uitwisselt. Teneinde deze subcultuurhypothese over het verband tussen media en geweld met empirische data te ondersteunen hebben de schrijvers een onderzoek van Dembo ⁴⁶⁾ aangehaald. De media die in dit onderzoek waren opgenomen, zijn: boek, bioscoop, stripverhaal, weekblad, dagblad, radio, grammofoonplaat en TV. Aan dit onderzoek werkten 99 jongens mee. Om de agressie te meten werd

gebruik gemaakt van de "peer-rating". Iedere jongen beoordeelde zichzelf en clubgenoten op agressiviteit. De agressiescores correleerden *niet* met het gebruik van de media, wat in termen van Howitt & Cumberbatch betekent dat hier geen steun voor de subcultuurhypothese werd gevonden. Wel werd in dit onderzoek iets anders gevonden: "gelukkig verschaft oriëntatie op de straatcultuur het bewijs dat wij nodig hebben", aldus Howitt & Cumberbatch. Hiermee wordt bedoeld de mate waarin de jongens aangaven welk belang ze zelf aan de straatcultuur hechten en deze maat is zeker geen agressiescore. Voor de oriëntatie op de straatcultuur en het gebruik van de media werden twee significante correlaties gevonden en wel voor de bioscoop en voor de grammofoonplaat. In het licht van Howitt & Cumberbatch's betoog is de correlatie met bioscoopbezoek verklaarbaar, maar hoe staat het nu met de grammofoonplaat? Volgens Howitt & Cumberbatch vervult het luisteren naar een plaat een soortgelijke functie als de bioscoop in die zin dat het beide geen individuele maar sociale bezigheden zijn. Howitt & Cumberbatch concluderen tenslotte "De resultaten tonen duidelijk aan dat voor het gebruik van de media de oriëntatie op de leeftijdsgenoten van beslissende betekenis is, en niet zozeer de agressie als zodanig". En verder "dat het welhaast impliceert dat het medium zelf de boodschap is en dat het niet de manifeste inhoud van het thematisch materiaal - kenmerkend voor het medium - is, dat effecten veroorzaakt". Allereerst willen wij hierbij opmerken dat Howitt & Cumberbatch geen enkel bewijs leveren. Niet alleen baseren ze zich op een smalle empirische basis - een correlatieonderzoek met 99 proefpersonen - maar bovendien zou men verwachten dat men volgens de subcultuurhypothese een positieve correlatie zou moeten vinden tussen het gebruik van bepaalde media zoals bioscoopbezoek & grammofoonplaat (en wellicht nog andere sociaal georiënteerde media) en de daadwerkelijke agressiescore, maar dit werd niet gevonden. Nu willen wij hiermee niet aangeven dat de subcultuurhypothese geen mogelijke bijdrage kan leveren tot de verklaring van het verschijnsel agressiviteit in onze samenleving, maar het bewijs daarvoor is niet geleverd. Bovendien wordt hiermee geen alternatief, maar hoogstens een aanvulling gegeven op de hypothese dat de agressieve inhoud van bepaalde media hieraan mede schuldig is.

CONCLUSIE:

In het bovenstaande hebben we de resultaten van een drietal typen onderzoek besproken, namelijk het laboratoriumexperiment, de veldstudie en het correlatieonderzoek. Het zal de lezer duidelijk zijn dat wanneer men aan wil tonen welke invloed gewelddadige TV-programma's hebben op het gedrag van de kijker, men af moet gaan op de totaal beschikbare onderzoeksdata omdat men aan de hand van één van de drie genoemde soorten onderzoek afzonderlijk deze vraag niet op een bevredigende wijze kan beantwoorden.

Bij het correlatieonderzoek werd een verband aangetoond tussen het kijken naar geweld op de TV en de aanwezigheid van een agressieve attitude. Hoewel attitude en gedrag niet rechtstreeks aan elkaar gerelateerd hoeven te zijn werd bovendien een positieve correlatie tussen het kijken naar gewelddadige TV-programma's en agressief gedrag gevonden. Om vast te stellen of er een

causaal verband tussen beide bestaat moet men te rade gaan bij de experimentele studies. De resultaten van de laboratoriumexperimenten wijzen er vrijwel eenduidig op dat agressieve voorbeelden agressief gedrag oproepen. De resultaten van het veldonderzoek zijn minder eenduidig, maar afgezien van één duidelijk afwijkend resultaat zien we dat ook hier het merendeel van de onderzoekers de agressieverhogende werking van TV-geweld kan aantonen. Wij zien dan ook geen reden om ons eerder ingenomen standpunt dat agressieve TV-programma's een schadelijke invloed op kinderen kunnen hebben, te herzien.

Referenties:

1. Howitt D., Cumberbatch G., *Massamedia en geweld*. Uitgeverij het Spectrum Utrecht/Antwerpen 1977.
2. Wiegman O., Sniijders Th., Foto's en krantenkoppen beïnvloeden lezer. *De Volkskrant* 2.12.1976.
3. Wiegman O., Seydel E., *Agressie en helpen*. De Nederlandse Boekhandel Amsterdam/Antwerpen 1976.
4. Wiegman O., *Aanstekelijkheid van gedrag*. Utrecht 1975.
5. Wiegman O., Vries S., Gutteling J., *Een studie naar de agressieve en affiliatieve inhoud van een aantal televisieprogramma's*. De publikatie is in voorbereiding.
6. Siegel A., Film-Mediated Fantasy Aggression and Strength of Aggressive Drive. *Child Development*, 27, 1956, pag. 365-378.
7. Feshbach S., The driving reducing function of fantasy behavior. *Journal of abnormal social psychology*, 50, 1955, 3-12.
8. Freud S., *Beyond the pleasure principle*. The Hogarth Press, London, 1948.
9. Mussen P., Rutherford E., Effects of aggressive cartoons on children's play. *Journal of abnormal social psychology*, 62, 1961, 461-464.
10. Hicks D., Imitation and retention of film-mediated aggressive peer and adult models. *Journal of personality and social psychology*, 2, 1965, 97-100.
11. Walters R. H., Willows D. C., Imitative behavior of disturbed and nondisturbed children following exposure of aggressive and non-aggressive models. *Child Development*, 39, 1968.
12. Berkowitz L., Rawlings E., Effects of Film Violence on Subsequent Aggressive Tendencies. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 1963, 405-412.
13. Walters R., Thomas E., Enhancement of Punitiveness by Visual and Audio-Visual Displays. *Canadian Journal of Psychology*, 17, 1963, 244-255.
14. Hartmann D. P., *The influence of symbolically modeled instrumental aggressive and pain cues on the disinhibition of aggressive behavior*. Niet gepubliceerde dissertatie, Michigan 1969, University Microfilms, 65-12789.
15. Goranson R. E., *Observed violence and aggressive behavior: the effects of negative outcomes to the observed violence*. Niet gepubliceerde dissertatie, Michigan 1970, University Microfilms, 70-8286.
16. Feshbach S., Singer R., *Television and aggression*. San Francisco 1971.
17. Wells W., *Television and aggression: replication of an experimental field study*. Niet gepubliceerd manuscript. University of Chicago 1973.
18. Stein A., Friedrich L., Television content and young children's behavior, in: *Television and Social Behavior*, vol. 2, red. J. P. Murray, E. A. Rubinstein en G. A. Comstock, Washington D.C. 1971.
19. Steuer F., Applefield J., Smith S. R., Televised aggression and the interpersonal aggression of pre-school children. *Journal of experimental child psychology*, 11, 1971, 442-447.
20. Leyens J. P., Camino L., Parke, R. D., Berkowitz L., *The effects of movie violence on aggression in a field setting as a function of group dominance and cohesion*. Niet gepubliceerd manuscript. Universiteit van Leuven 1974.
21. Parke R. D., Berkowitz L., Leyens J. P., West S., Sebastian R. J., *Film violence and aggression: a field experimental analysis*. Niet gepubliceerd manuscript. University of Wisconsin 1974.
22. Wiegman O., Formatiemodellen geven centrum meeste kans. *De Volkskrant* 30.7.1977.

23. Berkowitz L., Le Page A., Weapons as aggression eliciting stimuli. *Journal of personality and social psychology*, 7, 1967, 202-207.
24. Orne M., Demand characteristics and the concept of quasi-controls, in: *Artifact in behavioral research*, red. R. Rosenthal en R. Rosnow, New York 1969, 143-179.
25. Page M., Scheidt R., The elusive weapons effect: demand awareness, evaluation apprehension, and slightly sophisticated subjects. *Journal of personality and social psychology*, 20, 1971, 304-318.
26. Berkowitz L., Alioto J. T., The maning of an observed event as a determinant of its aggressive consequences. *Journal of personality and social psychology*, 28, (2), 1973, 206-217.
27. Wiegman O., Delfos S., *The effect of insight into the experimental situation on the contagion of verbal behavior*. Publikatie in voorbereiding, Instituut voor sociale psychologie, Rijksuniversiteit Utrecht 1977.
28. Tannenbaum P., Emotional arousal as a mediator of communication effects. *Technical reports of the commission on obscenity and pornography*, vol. 8, Washington D.C. 1970.
29. Zie hiervoor o.a. Bandura A., Modeling theory: some traditions trends and disputes. In: *Recent trends in social learning theory* R. D. Parke (ed) 1972.
30. Howitt D., Attitudes towards violence and mass media exposure. *Gazette*, 18, (4), 1972, 208-234.
31. Schramm W., Lyle J., Parker E., *Television in the lives of our children*. Stanford University Press 1961.
32. Dominick J. R., Greenberg B. S., Attitudes towards violence: the interaction of television, family attitudes and social class, in: *Television and social behavior*, vol. 3: Television and adolescent aggressiveness, red. G. A. Comstock en E. A. Rubinstein, Washington D.C. 1971, 239-313.
33. McLeod J. M., Atkin C. K., Chaffee S. H., Adolescents, parents and television use: adolescent self-report measures from Maryland and Wisconsin samples, in: *Television and social behavior*, vol. 3, Television and adolescent aggressiveness, red. G. A. Comstock en E. A. Rubinstein, Washington D.C. 1971, 239-313.
34. Greenberg, B. S., *British children and televised violence*. Rapport uitgebracht tijdens de jaarlijkse samenkomst van de Association for Education in Journalism in the Colorado State University, augustus 1973.
35. Festinger L., Behavioral Support for opinion change. *Public opinion quarterly*, 8, 1964, 404-417.
36. Eron L. D., Huesmann L. R., Lefkowitz M. M., Walder L. O., Does television violence cause aggression? *American psychologist*, 27, 1972, 253-263.
37. Milavsky J. R., Pekowsky B., *Exposure to television "violence" and aggressive behavior in boys, examined as process: a status report of a longitudinal study*. Niet gepubliceerd manuscript. National broadcasting company.
38. Belson W., *Television violence and adolescent boy*. Lezing gehouden op het congres van "The British Association for the Advancement of Science" 6 sept. 1977.
39. Zie o.a. *Utrechts Nieuwsblad* 20 sept. 1977.
40. McIntyre J., Teevan J., Television and deviant behavior, in: *Television and social behavior* vol. 3: Television and adolescent aggressiveness, red. G. A. Comstock en E. A. Rubinstein, Washington D.C. 1971 383-434.
41. Pfohl E., Mass media and reported delinquent behavior: a negative case, in: *The sociology of crime and delinquency*, red. M. Wolfgang, L. Savity en N. Johnston, New York 1970.
42. Healy W., Bronner A., *New light on delinquency and its treatment*, New Haven 1936.
43. Hoult T. B., Comic books and juvenile delinquency, *Sociology and social research*, 33, 1949, 279-284.
44. Lewin H. S., Facts and fears about the comics, *The Nation's schools*, vol. 3, 1953, 46-48.
45. Halloran J. D., Brown R. L., Chaney D. C., *Television and delinquency*, Leicester University Press, 1970, 73-80.
46. Dembo R., *Aggression and media use among english working class youths*. Niet gepubliceerd rapport van het Centre for Mass Communication Research, University of Leicester, 1972.

BOEKBESPREKINGEN

Ad Kooyman (red.): BOUWSTENEN VOOR EEN MEDIABELEID; Samsom, Alphen aan den Rijn 1977, 175 blz., ISBN 90 14 02523 8.

In zijn voorwoord van de bundel *Bouwstenen voor een mediabeleid* merkt Ad Kooyman op dat de belangrijke rol die de massamedia krant, radio, televisie en film in het dagelijks leven spelen niet geleid heeft tot een grote belangstelling van het publiek voor het mediabeleid. Integendeel, zegt hij, de discussie over dit beleid heeft zich doorgaans afgespeeld in een kleine kring, bestaande uit commerciële belangengroepen, journalisten, politici, ambtenaren en wetenschappers. Er valt op deze bewering heel wat af te dingen. In de eerste plaats zou ik een vraagteken willen zetten bij de opgesomde groeperingen die tesamen als een kleine kring worden beschouwd. Als we daar de politici eens uithalen en kijken wat onze volksvertegenwoordiging zoal aan massamediabeleid behandeld heeft, dan komt men tot een respectabele lijst die er tegenover andere onderwerpen van overheidszorg beslist uit zou springen. Maar dat niet alleen, want parallel daaraan loopt de weerspiegeling van die aandacht in de massamedia zelf. Kijk naar de afschaffing van het dagbladzegel in 1869, naar de eerste wetgeving op het gebied van de omroep (1928), naar het belangrijke, want principiële vraagstuk van de ondernemingswijze produktie van de pers na de Tweede Wereldoorlog en de strijd rond de eventuele invoering van commerciële televisie. Ook dient de intensieve belangstelling van de politiek voor Omroepwet en Medianota vermeld te worden. En tussen al deze hoogtepunten door blijft de aandacht van parlement en pers voor het mediabeleid (en nauw daarmee verbonden de massamedia zelf) bestaan: voor de oorlog gold die - vrijwel permanent aanwezige - interesse vooral het functioneren van het omroepbestel in de verzuilde samenleving (m.n.

de preventieve overheids censuur), na de oorlog de commerciële aanvallen op ons omroepbestel (REM, Veronica), de gevolgen van het openbreken van dat bestel in 1965, de economische positie van de pers en de koersverandering in het persbeleid (overheidskrediet aan afzonderlijke persorganen; oprichting Bedrijfsfonds voor de Pers).

Ook al zijn deze meer of minder belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen in het massamediabeleid voor de "gewone" consument niet dagelijks waar te nemen, de uitkomsten daarvan - die overigens soms rechtstreeks het functioneren van de massamedia bepalen - zijn doorgaans voor hem niet zonder belang. Op meerdere plaatsen in de *Bouwstenen voor een mediabeleid* wordt daarop gewezen. Kassies doet dat in zijn bijdrage (Staat, media, cultuur) naar mijn smaak het meest indringend. Hij wijst op de taak van de overheid een actieve cultuurpolitiek te voeren omdat de vrije krachten in de maatschappij tekort schieten. "De verdwijning van een hele reeks van kranten en opiniebladen laat niet alleen de betrekkelijkheid van de vrijheid van drukpers zien - een erfgoed van de burgerlijke ideologie - maar toont ook aan, hoe de wetten op de ideeënmarkt dezelfde zijn als die op de goederenmarkt" (p. 13). Terwijl Sandra van Beek en Peter van Bueren in hun bijdrage (Het béétje filmbeleid van de overheid) deze gedachte over de overheidsbemoediging met de film als cultuurverschijnsel uitwerken (van zedelijkheidswetgeving tot cultureel-maatschappelijk en politiek bepaalde stimulering van de niet-commerciële filmproduktie), benadert Boukema in zijn overzichtelijk geordende bijdrage over de juridische aspecten van het omroep- en persbeleid (Publiciteitsmedia en recht) dit van de juri-

dische kant. Hij wijst er op - zoals hij eerder deed in *Antirevolutionaire Staatkunde* (jrg. 44, nr. 10, okt. 1974), waarop in de Medianota (p. 12) nader werd ingegaan - dat voor de overheid geen (grond)wettelijke plicht bestaat om naast passief de vrijheid van meningsuiting te respecteren (geen censuur e.d.) ook actief op te treden om het mogelijk te maken dat de burgers die vrijheid ook werkelijk kunnen beleven. De noodzaak van een actief beleid als complement van de authentieke opvatting over de vrijheid van drukpers wint echter (langzaam) veld. Terecht, vindt Boukema. "Indien door stilzitten van de overheid bijvoorbeeld een situatie zou ontstaan waarin nog slechts enkele kranten zouden kunnen verschijnen, dan zou de vrijheid van informatie ernstig gevaar lopen. Formeel zou er wel vrijheid zijn om inlichtingen en opinies door te geven, maar feitelijk zou deze vrijheid slechts voor enkelen bestaan. De burgers zouden als gevolg daarvan niet meer kunnen beschikken over de veelzijdige informatie die nodig wordt geacht om op verantwoorde wijze een mening te kunnen vormen. Hierdoor zou hun vrijheid van meningsuiting wezenlijk zijn aangetast" (p. 104). Boukema werpt - helaas te kort - een blik in de toekomst. Hij verwacht dat culturele en maatschappelijke veranderingen tot gevolg kunnen hebben dat minder dan voorheen behoefte blijkt te bestaan aan een omroepbestel dat op omroeporganisaties gebaseerd is die godsdienstig, cultureel en/of maatschappelijk duidelijk geprofileerd zijn. Minder omzichtig voegt hij hieraan toe dat aanpassing van ons omroepbestel aan ingrijpend gewijzigde omstandigheden onvermijdelijk, ja zelfs geboden is. Kooymans schetst in zijn bijdrage (De toekomst van de Nederlandse omroep) een aantal technische en maatschappelijke ontwikkelingen die ons omroepbestel en het functioneren van de landelijke radio en tv beïnvloeden. Hij wijst in dat verband nog eens op het VPRO-omroepplan, dat overigens in de kern hetzelfde is als de VPRO - of beter gezegd: de Centrale Commissie voor het

Vrijzinnig Protestantisme, de oprichters van deze omroep - in de jaren twintig al voor ogen stond, hetgeen bewijst dat de gedachten die in die kring over de organisatorische opzet van ons omroepbestel al in een vroeg stadium bestonden oorspronkelijk waren, nog steeds valide blijken te zijn en waard om verdedigd te worden.

Er is in deze bundel nog meer over de omroep geschreven. Van Houte pleit in zijn artikel (Naar een educatieve omroep) - waar helaas zoveel modieus vakjargon is ingeslopen - o.a. voor het gebruik van kabelnetten en lokale radiozenders voor onderwijs en specifieke leer- en instructieprogramma's en de oprichting van een instituut voor omroeponderwijs. Hofstede (Kleinschalige massacommunicatie) meent aan de hand van ervaringen in Deventer dat de kabeltelevisie op lokaal niveau niet op een van Hilversum nageaapte wijze aangewend moet worden ("repressief mediagebruik") maar - verwijzend naar Hans Magnus Enzensberger - emanciperend en door de bevolking zelf. Waarom de financiering ervan niet op lokaal niveau mag liggen (zodat de gebruikers/ontvangers zelf via de gemeenteraad en allerlei inspraakorganisaties over de (hoogte van de) subsidie kunnen beslissen), maar door "Den Haag" moet geschieden lijkt mij in tegenspraak tot het nagestreefde doel. Gemeentelijke financiering zal aanzetten tot een bewuste keuze van allerlei mogelijke en gewenste gemeenschapsvoorzieningen, terwijl subsidiëring van dit soort activiteiten door de rijksoverheid gemakkelijk kan leiden tot het opzetten van prestigeobjecten en in ieder geval geen waarborg inhoudt dat de kabel anders dan op conventionele wijze gebruikt zal worden. De mij toegemeten ruimte voor deze bespreking legt me beperkingen op. Het is dan ook niet uit gebrek aan waardering dat ik hier volsta met de bijdragen van Jan en Nico Haasbroek (Een bioscoop voor blinden of het relaas van een milde strafexpeditie door de Nederlandse journalistiek) en van Manschot (De invloed

van de massamedia in Nederland) slechts te vermelden: boeiend geschreven bijdragen die vooral te beschouwen zijn als een kritische reflectie op het eigen vakgebied, de journalistiek en het wetenschappelijk onderzoek op het terrein van de massamedia.

Tot slot nog een kanttekening naar aanleiding van het artikel van Hemels (De strijd om de leescultuur). In deze bundel is de pers enigszins misdeeld. Hemels tracht dat manco zoveel mogelijk op te vullen door een groot aantal feitelijkheden te verzamelen en die enigszins met elkaar in verband te brengen. Maar een analyse van die feiten in het licht van vraagstukken (ik noem er slechts enkele) als de ondernemingsgewijze productie van de pers, de reclame als bron van ongelijke concurrentieverhoudingen, de invloed van lezers op de redactionele inhoud van een krant, de commerciële rol en informatie functie van de huis-aan-huis-bladen, de verwevenheid van productie en verspreiding, heb ik toch wel gemist. Hemels merkt op dat "wat betreft de overheidssubsidiëring gekozen (is) voor het veilig stellen van de keuzevrijheid van de lezers door een uitsluitende zorg voor de vrijheid van aanbod. Alle beleidsmaatregelen (middelen) zijn eenzijdig gericht op de aanbodzijde, terwijl de doelstellingen gedefinieerd worden aan de ontvangers: de vrijheid van keuze voor de lezers in het belang van het functioneren van de democratie. De vrijheid van keuze is in feite ook een vrijheid van vraag, zodat in het overheidsbeleid naast bijvoorbeeld een advertentiecompensatie plaats zou kunnen zijn voor een lezerssubsidie ten gunste van de niet ideologisch maar economisch zwakkere kranten (p. 33). Afgezien van de term "ideologisch", die bij mij grote bezwaren oproept, en de vraag of er in ons land werkelijk zg. neutrale kranten bestaan, kan gesteld worden dat het overheidsbeleid zich op het terrein van de pers de laatste tijd inderdaad ontwikkeld heeft in de richting van een voorwaardenbeleid, enigszins parallel aan het voorwaardenbeleid dat in 1965 (open

bestel) in de omroep geïntroduceerd werd. Die voorwaarden worden in een democratisch geregeerd land alleen gesteld waar dat mogelijk is, nl. aan de aanbodzijde van de massamedia (een gedachte die in beginsel ook bij Boukema te vinden is): zoveel mogelijk gelijke voorwaarden scheppen voor toetreding tot de markt van aanbieders en zoveel mogelijk creëren en handhaven van gelijke concurrentievoorwaarden tussen de bestaande aanbieders. De doelstelling van dit beleid is de keuzemogelijkheid voor (groeperingen van) het publiek uit het aanbod van de massamedia te waarborgen. Wat een lezerssubsidie anders kan zijn dan een subsidie aan de aanbieder (dus toch) of een geoormerkte en derhalve dwingend te besteden - tegemoetkoming aan de lezer voor zijn door de overheid veronderstelde leeshonger is mij niet geheel duidelijk. Wel staat voor mij vast dat die laatste mogelijkheid in geen enkel opzicht te prefereren is.

In deze bundel heb ik tot mijn voldoening geen pleidooi aangetroffen voor een "geïntegreerd mediabeleid". Die rage lijkt mij voorbij te zijn. Ik heb de voorstanders daarvan nooit precies zien uitleggen wat daaronder - met name in de praktijk en dus rijp voor presentatie buiten de studeerkamer - verstaan moet worden. In deze bundel zijn verschillende samenhangen tussen de diverse bijdragen te onderkennen. Daaruit blijkt naar mijn mening eens te meer dat de samenhang in het massamedia-beleid niet zozeer gezocht moet worden in concrete maatregelen, omdat omroep en pers in hun aard en structuur immers te zeer verschillende massamedia zijn. De samenhang in het beleid dat de overheid ten aanzien van de onderscheiden massamedia voert dient in de grondslag, de uitgangspunten en doelstellingen van dat beleid te liggen. De grondslag van dat beleid is de grondwettelijk gewaarborgde vrijheid van meningsuiting; aansluitend bij de meer moderne opvatting daarover dient hiertoe ook gerekend te worden een niet alleen van overheidsin-

vloeden, maar ook van commerciële invloeden gevrijwaarde informatievoorziening die zoveel mogelijk tegemoet komt aan in de maatschappij bestaande geestelijke en maatschappelijke stromingen. Wat de uitgangspunten betreft kan ten aanzien van omroep, pers, film en (waarom niet?) boek gesteld worden dat de staatszorg op deze terreinen gelegitimeerd wordt met een verwijzing

naar de omstandigheid dat de vrije krachten in de maatschappij tekort schieten in het realiseren van die vrijheid en van de mogelijkheden daartoe. De doelstelling van dat beleid ligt dan in het waarborgen van de verscheidenheid van informatie, de concurrentie op de ideeënmarkt. Dat vereist kritische aandacht. Deze bundel getuigt daarvan.

Hans van den Heuvel

L. van Poecke, HET TROUWELoze MEDIUM. Een onderzoek naar de correctieve retoriek van het leesbaarheidsonderzoek. Leuven, Centrum voor Communicatiewetenschappen, K.U. Leuven, 1976 (Reeks 'Werkdocumenten' nr. 6), 127 pp.

Van Poecke onderzoekt of het leesbaarheidsonderzoek een valabele bijdrage kan leveren tot de communicatiewetenschap. Vooreerst schetst hij de specifieke manier waarop de communicatie door het leesbaarheidsonderzoek wordt onderzocht. Na dit beschrijvende hoofdstuk, waarin hij reeds een kritische houding aanneemt, formuleert de auteur zijn fundamentele bezwaren tegen de door het leesbaarheidsonderzoek gevolgde strategie. Hij beschuldigt het leesbaarheidsonderzoek van een *manifest reductionisme* (Het tekstueel universum en het lezerspubliek worden gezien als homogene verzamelingen. Leesvaardigheid wordt gereduceerd tot cognitieve effectiviteit . . .). De auteur neemt in zijn bespreking een structuralistisch standpunt in: ieder communicatief proces bestaat uit een aantal structureel met elkaar verbonden factoren (tekst, zender, ontvanger . . .). Een verandering van één van die factoren, brengt een verandering van de overige factoren met zich mee. De vraag naar de vergelijkbaarheid van boodschappen dient derhalve opnieuw gesteld te worden. In zijn derde hoofdstuk verdiept de auteur de problematiek betreffende de methodiek door de achtergrond-filosofie van het leesbaarheidsonderzoek te belichten. De fundamentele houding die het leesbaarheidsonderzoek tegenover het communicatieproces en de tekst aanneemt, wordt

volgens Van Poecke gekenmerkt door een impliciet rousseauïsme.

In *Het Trouweloze Medium* formuleert Van Poecke superieure kritiek op de methodiek van het leesbaarheidsonderzoek en laat hij een verhelderend licht schijnen op de filosofische achtergrond van de discipline.

Wat de methodiek betreft, somt Van Poecke in zijn eerste hoofdstuk terecht een aantal tekorten op. De voorkeur voor cognitie, de normering van 'effectiviteit' enz. zijn inderdaad zeer ver gereduceerde vormen van kennisverwerving. Het leesbaarheidsonderzoek is zich van deze tekorten trouwens bewust en probeert te ontkomen aan de fouten die aan de beperktheid van de invalshoek te wijten zijn. Wanneer Van Poecke in zijn tweede hoofdstuk spreekt over reductionisme, over homogeniteit door homologie als algemene trend van de in het eerste hoofdstuk beschreven tekorten, heeft hij in grote lijnen gelijk. Het is echter de vraag of het structuralisme op dit ogenblik een bruikbaar methodologisch alternatief te bieden heeft. In hoeverre kunnen de theorieën van het structuralisme worden omgezet in een wetenschappelijke praxis? In elk geval is de kritiek van Van Poecke methodologisch waardevol en zou het leesbaarheidsonderzoek er rekening mee moeten houden om zich te verruimen. Het positivistisch reductionisme heeft wetenschap-

pelijke status, al heeft deze methode gebreken, bv. de beperktheid van haar onderzoeksveld. Het structuralisme heeft als nieuwe en veel bredere kijk zeer veel te bieden, maar in hoeverre is het nu reeds meer dan theorie?

Deze eerste twee hoofdstukken zijn niet over heel de lijn onaanvechtbaar; Op p. 31 beweert Van Poecke dat men het cognitief effect van het lezen niet kan voorspellen door bepaalde karakteristieken van de tekst te meten. Hij verliest daarbij klaarblijkelijk uit het oog dat bewustzijnsprocessen tekenprocessen zijn. Alleen tekencombinaties kunnen bewust worden. Teksten zijn zulke tekencombinaties en kunnen dus bewust worden. Tekenprocessen zijn echter meetbaar, mathematisch (informatietheoretisch) beschrijfbaar.

Over de cloze-procedure zegt Van Poecke dat ze in eerste instantie de vertrouwdheid meet en niet het begrijpen. Maar wat is een tekst begrijpen anders dan er vertrouwd mee geraken, hem reduceren tot wat al bekend was?

Op p. 48 vraagt Van Poecke zich af 'Wat te zeggen van het niet irreële geval waarin bijvoorbeeld in een sacrale, persuasieve, literaire . . . tekst een bepaalde formulering noodzakelijk is (wil de tekst zijn specifiek karakter behouden), terwijl deze met het oog op de begrijpelijkheid te vermijden is? 'Hij gelooft dus blijkbaar dat er zo iets bestaat als sacrale, persuasieve, literaire . . . effecten, die los staan van de begrijpelijkheid. De sacrale, persuasieve of literaire elementen zijn echter bedoeld om de lezer gemakkelijker aan te spreken dan zonder die elementen was mogelijk geweest. Ze vergemakkelijken de toegang tot een (in casu) religieuze, argumenterende of poëtische tekst. Een juridische tekst is voor een leek in zake recht onleesbaar, maar voor een jurist is hij duidelijker dan een tekst vol omschrijvingen. Duidelijkheid is een kunst en heeft literaire waarde. Literatuur die op andere effecten berust is maniërisme.

Van Poecke meent dat het vereenvoudigen van een tekst, gezien de structurele

bepaaldheid van elk van de termen uit het communicatieve regime, een nieuw en verschillend regime - met een andere klasse van lezers - constitueert. Het zou niet mogelijk zijn de oorspronkelijke en de herschreven tekst te vergelijken, bijvoorbeeld wat de moeilijkheid betreft, aangezien de inhoud noch de lezer dezelfde is (p. 57). De inhoud wordt inderdaad anders, althans in de zin van *geformuleerde* inhoud, niet echter in de zin van *te formuleren* inhoud (boodschap). Een dergelijke te formuleren inhoud bestaat niet ongeformuleerd, vóór de formulering. Inhouden bestaan alleen als tekens, als geformuleerde taal. De inhoud bestaat op zichzelf niet naast de taal, maar wordt in taal gerealiseerd. De inhoud is dus niet zomaar een vaststaande grootheid maar een te realiseren iets, dat nooit voltooid is, maar als taal steeds proces blijft op weg naar realisatie. De inhoud is niet heilig. Door een tekst te herschrijven verandert ook de ontvanger niet, hij wordt alleen uitgebreid. En wat is ertegen dat de lezer deel wordt van een grotere lezersgroep? Taal dient toch om te communiceren. Voor Van Poecke is ze er echter om grenzen te trekken. Over een voorbeeld van herschrijving (een verklaring van de burgemeester van Amsterdam n.a.v. relletjes in de binnenstad) schrijft hij:

'Is, zo kan men zich afvragen, deze herschrijving, dit type van boodschappen waar het leesbaarheidsonderzoek zo gek op is, wel zo na te streven? In de oorspronkelijke tekst ontvouwt de schriftuur als *maatschappelijk feit* haar wettmatigheid: het is de ruimte van het verschil, de tegenstelling (en dus van de structuren), van de macht (en dus van de politiek, de repressie en het institutionele), van het verlangen.

In de herschrijving daarentegen, verdwijnt de schriftuur; de woorden worden transparant, rustgevend; het instituut, het repressie-apparaat maakt plaats voor de fascinatie, voor de ondeelbare waarheid van een Grote Broer. Wie zou er zijn gemoed kunnen verharden en zijn oren durven afsluiten voor deze moeite-

loze, natuurlijke vanzelfsprekendheid die voor *iedereen* bestemd lijkt te zijn'. (p. 57-58).

De politiek, maatschappelijke en individuele differentiaties worden hier gedacht vanuit taal-differentiaties. Het is de taal die de onderbouw wordt van de maatschappelijke, politieke en misschien zelfs economische bovenbouw. De verschillen in de bovenbouw worden verklaard (nomothetisch) door de verschillen in de taal. Deze laatste moeten er dus zijn, zoniet vindt het structuralisme geen voldoende en noodzakelijke reden meer voor de differentiaties in de maatschappij. Het is echter de vraag of dit programma - want het is een programma - een wetenschappelijke status kan krijgen, d.w.z. tot onderzoekspraktijk kan leiden? Kan men een methode opstellen die deze taal-differentiaties 'meet' en kan een correlatie gevonden worden tussen de taalverschillen en de maatschappij-verschillen (met dien verstande dat de taalverschillen de oorzaak zijn van de maatschappij-verschillen)? De filosofische (ideologische) interpretatie van de methodiek lijkt mij goed geslaagd: Van Poecke geeft Rousseau goed weer en past hem goed op het leesbaarheidsonderzoek toe. Dit neemt niet weg dat het gevaarlijk blijft een of ander filosofisme als verklaring van een wetenschap, een methode (in 't algemeen van een concrete structuur) aan te wenden: het filosofisme werpt een bepaald 'licht' op de beschreven situatie, maar het is niet weerlegbaar. Een filosofische interpretatie, hoe interessant ook (en deze is zeer interessant), is niet falsificeerbaar doch slechts naast andere filosofische interpretaties te plaatsen. Maar er is meer. M.i. verdiept Van Poecke de methode van het leesbaarheidsonderzoek tot in haar filosofische background omdat hij deze rousseauïstische achtergrond-filosofie tegenover de filosofie van het structuralisme kan

plaatsen. Dit structuralisme nu geeft de indruk een omgekeerd rousseauïsme te zijn. Volgens het rousseauïsme is de taal een medium, een instrument, terwijl de mens een essentie, een souverain, een subject is. In het structuralisme worden de bakens gewoon verzet: de mens wordt door de taal gesproken, zij articuleert de mens. Natuurlijk, zeggen de structuralisten, die taal-essentie (le propre de la langue) 'n'est rien: ni une présence, ni une absence. Elle est le jeu de la présence et de l'absence' (p. 104), dus een worden, en niet meer denkbaar. 'Doch hoe dit te denken?' vraagt Van Poecke zich af (p. 105). Is dat niet het opgeven van de laatste norm van alle kennis, nl. de rationaliteit, en dus een scepticisme? (Dit is vanzelfsprekend een kritiek vanuit het logocentristische standpunt. Dus de twee standpunten, rousseauïsme en structuralisme, staan onherroepelijk naast elkaar). Door het klaarblijkelijke dilemma van Rousseau te willen oplossen, komt het structuralisme in een ander dilemma. Het dilemma van Rousseau: De essentie van de mens bestaat erin de mogelijkheid van deze essentie te moeten denken vóór en buiten de mens. Vanuit die essentie, die hijzelf niet is, denkt de mens zichzelf. Het dilemma van het structuralisme: Elke essentie is de onmogelijkheid van de aanwezigheid aan zichzelf. Ook de complementariteit is niet de essentie van de mens en dus zeker geen essentie, maar het spel van de complementariteit ligt vóór en buiten de mens. De mens-essentie verandert in een taal-essentie of taal-substantie (al zeggen de structuralisten van niet). Het rousseauïsme installeerde het supplement als de totale-instrumentaliteit; het structuralisme installeert het supplement als een essentieloze essentie, als een 'niet te denken' ruimte, wat dat ook zij.

Paul van Hauwermeiren

GEGEVENS OVER DE AUTEURS:

Drs. J. Bardeel is werkzaam bij de NOS, afdeling Studie en Dokumentatie.

Dr. O. Wiegman is wetenschappelijk medewerker op het Instituut voor Sociale Psychologie van de R.U. te Utrecht.

Dr. H. van den Heuvel is werkzaam bij het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk als hoofd van de sector beleidsontwikkeling van de directie Radio, Televisie en Pers.

Dr. P. van Hauwermeiren is verbonden aan het Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken te Gent.

Eindelijk een boek waarin het mediabeleid méér is dan een verzameling van een aantal onbegrijpelijke vaktermen

Bouwstenen voor een mediabeleid

onder redactie van Ad Kooyman

Radio. Televisie. De krant. Film. We hebben er allemaal mee te maken. Maar als je er meer over wil weten, dan raak je al snel verstrikt in moeilijke termen als: generieke en specifieke steun, loskoppeling, sternet en vertrossing. Dat zijn immers de woorden waarvan de 'mediadeskundigen' zich maar al te vaak bedienen! De schrijvers van dit boek rekenen daar resoluut mee af en maken het mediabeleid voor een breed publiek toegankelijk. In heldere en duidelijke bewoordingen beschrijven zij actuele zaken als: - het filmbeleid - de rol van de staat bij het mediabeleid - de toekomst van onze omroep - de kwaliteit van de Nederlandse journalistiek - de invloed van de massamedia in ons land.

Bouwstenen voor een mediabeleid, een boek om:

- * inzicht te krijgen in de problematiek van het massamediabeleid
- * snel even na te zoeken wat zich in een bepaald gebied in de mediawereld afspeelt
- * te gebruiken als achtergrond voor het schrijven van scripties, artikelen, werkstukken en ander snoepgoed.

ISBN 90 14 02523 8, 175 blz., f 26,50

Weer een **SCF** uitgave

Ook verkrijgbaar via de boekhandel

SAMSOM

Samsom Uitgeverij bv

Postbus 4 2400 MA Alphen aan den Rijn

Tel. (01720) 6 21 20